

SZAKDOLGOZAT

SARKADI ZSOLT JÓZSEF

**mezőgazdasági mérnök Bsc
(levelező)**

Gödöllő

2023

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Gödöllői Campus

Mezőgazdasági mérnök BSc szak

**AZ ELLÁTÁSI LÁNCOK RÖVIDÍTÉSÉNEK ESÉLYEI AZ EU
AGRÁRPOLITIKÁJÁBAN**

Belső konzulens: Dr. Jancsovszka Paulina
egyetemi docens

Készítette: **Sarkadi Zsolt József**
AZ1OVB
levelező tagozat

Gödöllő
2023

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék	2
I. Bevezetés, problémafelvetés	3
II. Szakirodalmi áttekintés	5
II. 1. A rövid ellátási láncok	5
II. 1.1. A rövid ellátási lánc és a helyi termék	5
II. 1.2. Alternatív élelmiszerrendszer	6
II. 1.3. Elmozdulás a fenntarthatóság felé	8
II. 2. A rövid ellátási láncok kialakításának akadályai	9
II. 2.1. Jogi/adminisztratív akadályok	10
II. 2.2. Gazdasági akadályok	10
II. 2.3. Szervezeti akadályok	11
III. A vizsgálatok módszerei	12
III. 1. Kérdőív	12
IV. Eredmények és értékelésük	15
IV. 1. Az Európai Unió és a rövid ellátási láncok	15
IV. 1.1. A Közös Agrárpolitika	15
IV. 1.2. Rövid ellátási láncok és helyi termelők támogatása a KAP-ban	16
IV. 2. A közös agrárpolitikán túl	19
IV. 2.1. Támogatási lehetőségek (és azok hiánya) a KAP-on kívül	19
IV. 2.2. A belső piac és az ár	20
IV. 2.3. Az EU külkereskedelmi és vámpolitikája	24
IV. 2.4. A világkereskedelem szabályai	27
VI. 3. Eredmények	29
VI. 3.1. Az ár fontossága	29
VI. 3.2. A támogatási programokat kevesen ismerik	34
VI. 3.3. Felelősség és piackorlátozás	36
V. Következtetések és javaslatok	41
V. 1. Következtetések	41
V. 2. Javaslatok	42
VI. Összefoglalás	43
Irodalomjegyzék	45
Internetes források	47

I. Bevezetés, problémafelvetés

A nemzetközi szakirodalomban az utóbbi évtizedben többen vizsgálták tudományos igényességgel, hogy a rövid ellátási láncok az élelmiszeriparban valóban kisebb károsanyag-kibocsátással járnak-e (Edwards-Jones 2010), és hogy a földrajzi eredetmegjelölések által is támogatott helyi élelmiszer-termelésnek van-e számottevő gazdasági haszna (Palma 2018), de az állításokat – már csak a fogalmak viszonylagos tisztázatlansága miatt is – épp úgy nem tudták megnyugtatóan igazolni, ahogyan azok cáfolatait sem. A 2019-ben a kínai Vuhan városban megjelenő SARS-CoV-2 vírus, és annak globális elterjedése miatt kitörő koronavírus-járvány, valamint az Ever Given teherhajó 2021-es partrafutása a világ egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalán, a Szuezi-csatornában azonban felhívta a figyelmet a rövid ellátási láncok és a helyi élelmiszer-termelés egy tagadhatatlan előnyére: arra, hogy a hosszú ellátási láncok sérülékenyebbek, mint a rövidek. A politikai vezetők többnyire megértették ezt az üzenetet, több országban széleskörű programok indultak a helyi élelmiszertermelés támogatására, hiszen a globális árukereskedelem megtorpanása rámutatott: akinek fontos, hogy a következő évtizedekben mindig legyen mit ennie, az próbáljon helyben termelni és előállítani annyi élelmiszert, amennyit csak tud.

A dolog nyilvánvaló előnyei ellenére azonban a helyi élelmiszer-előállítás ma is kihívások tömkelegével néz szembe. Annak ellenére, hogy a fogyasztói igény egyre nagyobb a termékeikre, a helyi élelmiszer-termelők továbbra is adminisztratív és gazdasági nehézségekbe ütköznek a termékeik értékesítése során. Ez a dolgozat azt tekinti át, hogy az Európai Unió milyen intézkedésekkel igyekszik javítani a helyben értékesítő élelmiszertermelők helyzetén, és milyen lépéseket tesz az élelmiszeriparban az ellátási láncok rövidítése érdekében, valamint hogy ezek a lépések és az EU más szakpolitikái összességében milyen környezetet, lehetőségeket teremt a helyi termelőknek arra, hogy rövid ellátási láncon keresztül értékesítsék a termékeiket. A dolgozat elkészítésével párhuzamosan felvett két – nem reprezentatív – kérdőíves vizsgálat kimutatta, hogy Magyarországon a fogyasztók és az élelmiszertermeléssel fő- vagy mellékállásban foglalkozók többsége további állami és/vagy uniós szintű szerepvállalást tart indokoltnak a helyi termékek piacra jutásának segítésében, viszont kiderült az is, hogy a helyben termelt, és (lehetőleg) rövid ellátási láncon keresztül piacra jutó élelmiszereknek olyan versenyhelyzetbe kerülnek a piacon, amelyben sokszor esélyük sincs arra, hogy a vásárlók mellettük döntsenek. Ezt az éles versenyhelyzetet pedig jelentős részben az EU által

kialakított kereskedelmi struktúra generálja. Ilyen módon pedig az Európai Unió hiába segíti több intézkedéssel is a helyi termékek piacra jutását, összességében inkább hátráltatja azt.

II. Szakirodalmi áttekintés

II. 1. A rövid ellátási láncok

II. 1.1. A rövid ellátási lánc és a helyi termék

A rövid ellátási lánc definíciója a nemzetközi mezőgazdasági, élelmiszeripari, közgazdasági és jogi szakirodalomban nem egységes. Az Európai Parlament 2016-ban kiadott tájékoztató anyaga szerint az EU-s jogszabályokban a rövid ellátási lánc korlátozott számú gazdasági szereplőt magában foglaló ellátási lánc, amely elősegíti az együttműködést, a helyi gazdaság fejlesztését, valamint a termelők, a feldolgozók és a fogyasztók közötti szoros földrajzi és társadalmi kapcsolatok erősítését (Európai Parlament 2016). A tankönyvi definíciók már ennél tágabbak, általában olyan dimenziókat is kiemelnek, mint a családi gazdaságok erősítése, a fenntarthatóság, a vidékfejlesztés, a vidék népességmegtartó ereje, az élelmiszer nyomonkövethetősége vagy az élelmiszerellátási rendszer átláthatósága (Ujj et al. 2020). Amiben minden definíció egyetért, az az, hogy a rövid ellátási lánc mindenek felett abban különbözik a hagyományos – vagy a meghatározásnál maradva: hosszú – ellátási lánctól, hogy a termelő és a vásárló között kevesebb közvetítő van, sőt ideális esetben a közvetítők száma nulla, és a fogyasztó magától a termelőtől veszi az élelmiszert.

Több szakirodalmi definíció szerint azonban a lánc rövidsége, azaz a termelő és a fogyasztó közelsége nem feltétlenül jelent szoros földrajzi közelséget. Számos szerző a rövid ellátási láncokhoz sorolja azt is, amikor egy termelő a saját honlapján keresztül az interneten értékesíti a termékeit, majd azokat postán, futárral küldi az akár az ország másik felén élő vevőnek. Persze Beregsurányból Sopronba utaztatni az élelmiszert még mindig nem akkora távolság, mintha Kínából vagy Kaliforniából érkező alapanyagokból főznék Budapesten, a helyiség szempontjából azonban mindenképp más besorolás alá kell essen, mintha a beregsurányi termék soproni vásárlója inkább egy Sopron környéki termelő portékáját választotta volna. Éppen ezért a rövid ellátási láncokkal szorosan összefonódó, de nem feltétlenül azonos jelentésű fogalom a helyi élelmiszertermelés is.

Ha helyben termelt és helyben feldolgozott élelmiszert fogyasztunk, akkor nem csupán földrajzilag, hanem általában szociálisan is rövid az ellátási lánc, a fogyasztó gyakran személyesen ismeri a termelőt, így az irányába érzett bizalom az élelmiszer

minőségébe vetett bizalommal is összefügg, hiszen a fogyasztó közvetlenül szerezhet információt az élelmiszerről, akár saját maga is szemügyre veheti, hogyan készül.

Azonban a szakirodalmi definíciók abban sem egységesek, mi tekinthető helyi élelmiszernek. Az Egyesült Államokban az egymást követő mezőgazdasági törvények sokszor több száz mérföldben határozzák meg azt a távolságot, amelyen belül utaztatva az adott élelmiszer még helyinek tekinthető. A 2008-as farmtörvény például 400 mérföldben (azaz kis híján 650 kilométerben) maximálja a termelő és a fogyasztó között megtehető utat, ami európai szemmel nézve mindenképp túlzásnak tűnik, nincs EU-tagország, ahol ilyen hosszú utat megtett élelmiszereket még kifejezetten helyi termékeként lehetne értékesíteni. Ennek persze oka az is, hogy Európában sokkal kisebbek a mezőgazdasági régiók, mint az Egyesült Államokban, ezeknek a változatos vidékeknek pedig megvannak a maguk tradicionális helyi élelmiszerei. Az amerikai meghatározás szerint például egy München környékéről származó bajor kolbászt helyi terméként lehetne árulni az olaszországi Velence termelői piacain is.

Az Európai Bizottság által elfogadott *Az agrár- és erdészeti ágazatban nyújtott állami támogatásokról szóló európai uniós iránymutatások, 2014–2020* című dokumentum fogalommeghatározásai főszabály szerint azokat a piacokat tekinti helyinek, amelyek „a termék származása szerinti mezőgazdasági üzemtől mért 75 km sugarú körön belül” helyezkednek el – és az ezeknek nyújtott állami támogatást összeegyeztethetőnek is tartják az EU szigorú versenyjogi szabályaival (Strambi 2018).

II. 1.2. Alternatív élelmiszerrendszer

A vonatkozó szakirodalom a helyi élelmiszereket és a rövid ellátási láncokat az esetek többségében az úgynevezett alternatív élelmiszerrendszerek bemutatásakor tárgyalja, kiemelve, hogy ezek több szempontból is eltérnek a hagyományosnak nevezett élelmiszeripartól és élelmiszerkereskedelemtől. Ily módon ezek a szerzők a globálisan terjeszkedő kiskereskedelmi láncok által dominált élelmiszerárusítást tekintik hagyományosnak, amelyben az egyre urbanizáltabbá váló lakosság egyre távolabb került a saját maga által elfogyasztott élelmiszer termeléséről és feldolgozásától, egyre kevesebb ismerettel rendelkezik annak jellemzőiről, hiszen egyre több helyen, egyre egyszerűbben, egyre olcsóbban juthat hozzá nagyon távolról érkező élelmiszerekhez is.

Logikusan végiggondolva azonban modern, globalizált élelmiszerkereskedelem nem is állhatna távolabb a hagyományos jelzőtől. Az anatómiai szempontból modern ember megjelenése óta eltelt kb. 300 ezer év csaknem 99,9 százalékában egészen biztosan a saját étletterünkhöz közel talált és termesztett növényeket, közel elejtett és tartott állatokat fogyasztottunk (Horváth 2019). Ebben óriási változást a mezőgazdaság 10-12 ezer évvel ezelőtti megjelenése sem hozott, az emberiség túlnyomó többsége még az újkorban is elsősorban helyi élelmiszereket fogyasztott, amelyekhez rövid ellátási láncokon keresztül – vagy még többször bármilyen ellátási lánc nélkül, saját termelés útján – jutott hozzá.

A globális fogyasztáshoz képest is nagy mennyiségű élelmiszert megmozgatni képes nemzetközi élelmiszerkereskedelem csak az utóbbi néhány száz (leginkább: nagyjából száz) évben alakult ki. Arról, hogy miért mégis ezt tekintjük hagyományosnak, viszont már nem a mezőgazdasági és élelmiszeripari, hanem inkább a társadalomtudományi és filozófiai szakirodalom adhat áttekintést (bővebben: Fisher 2009).

A helyi élelmiszertermelés és -fogyasztás, valamint a rövid ellátási láncok olyannyira nem számítanak alternatívnak Magyarországon sem, hogy az alföldi mezővárosok élelmiszerellátása egészen a XX. század elejéig olyan csatornákon keresztül működött, amelyeket ma alternatívnak nevezünk (bővebben: Beluszky 1996, Beluszky 2011). 2013-as tanulmányukban Christine Aubry és Leïla Kebir arról írnak, hogy a Párizs környéki Ile-de-France régió területének több mint felét mezőgazdasági termelésre használják, és az itt működő farmok több mint negyede érintett valamilyen, rövid ellátási láncokon keresztül történő élelmiszertermelésben és eladásban, aminek oka persze a közeli Párizs óriási élelmiszerfogyasztása (Aubry & Kebir 2013).

Számos tanulmány konstatálja a néhány mai nagyvárost is friss helyi élelmiszerekkel ellátó agrárgyűrűk meglétét (Renting et al. 2003), és éppen ez az a településszerkezet, amely több alföldi mezővárosban ma is látszik. Ezeken a településeken több család rendelkezett egy városi és egy tanyai, szállási ingatlannal, ahonnan a mezőgazdasági termelést irányították. Nagykőrös, Kecskemét, Debrecen vagy Hódmezővásárhely településszerkezetén ma is érezhető, hogy a város szervezőelve a mezőgazdálkodás volt. Persze – ahogyan ma Ile-de-France régió – úgy az alföldi mezővárosok is jelentős mennyiségű felesleget állítottak elő bizonyos termékekből, amellyel megjelentek a nemzetközi élelmiszer-kereskedelemben.

II. 1.3. Elmozdulás a fenntarthatóság felé

Tehát annak ellenére, hogy a fogalommeghatározások sem a rövid ellátási láncok, sem a helyi élelmiszer esetében nem egységesek, összességében megállapítható mindezekről, hogy a hosszú ellátási láncok által dominált globális élelmiszer-kereskedelem hibáinak orvoslása érdekében világszerte egyre több fogyasztó által támogatott törekvés, hogy a fogyasztás helyéhez közelebbről szerezzen élelmiszert, és intenzívebb kapcsolatba kerüljön az élelmiszer előállítóival (Aubry & Kebir 2013). Mindent összegezve ezt a törekvést fenntarthatósági és szociális motivációk egyaránt vezérlik, a fogyasztók úgy vélik, hogy így

- kisebb károsanyag-kibocsátás árán juthatnak élelmiszerhez,
- fejlesztik/megőrzik az élelmiszertermeléssel és az élelmiszerfeldolgozással kapcsolatos tudást,
- támogatják a kicsi és közepes gazdaságokat,
- támogatják a helyi gazdaságokat,
- egészségesebb, frissebb élelmiszerhez juthatnak,
- esetleg személyes kapcsolatot teremthetnek élelmiszertermelőkkel,
- a monokultúras nagyüzemek helyett a környezetbarátabb módon (esetleg vegyszermentesen vagy kevesebb vegyszerrel) termelő gazdaságokat támogatják.

Megjegyzendő, hogy az utóbbi években több tanulmány is megkérdőjelezte, hogy a helyi élelmiszerek vásárlásával és az ellátási láncok rövidítésével valóban célt ér-e az első törekvés, azaz a károsanyag-kibocsátás csökkentése. Egy 2018-as tanulmány például levezette, hogy az egyéni élelmiszer-fogyasztás károsanyag-kibocsátása sokkal nagyobb mértékben csökken a növényi étrendre való átállással, mint a helyi élelmiszerek fogyasztásával (Poore & Nemecek 2018). Ebből pedig az következik, hogy azokon a vidékeken, ahol éghajlati adottságok miatt szinte vagy egyáltalán nincs növénytermesztés, csak állattartás a helyben termelt állati élelmiszerek fogyasztásának nincs károsanyagkibocsátás-csökkenésben jelentkező előnye a messziről importált növényi termékek fogyasztásával szemben. Más tanulmányok pedig azt mutatták ki, hogy az ellátási láncok rövidítéséből származó károsanyagkibocsátás-csökkenés nem magától értetődő, hiszen a szállítmányok méreteinek csökkenése akár összességében több szállítmányhoz, több megtett kilométerhez és nagyobb károsanyag-kibocsátáshoz is

vezethet (Edwards-Jones 2010; Benedek 2014). A törekvés harmadik akadályja pedig az, hogy ha a rendszer önmagában is a nagyobb károsanyag-kibocsátással járó megoldások felé tendál, akkor a fogyasztók nem feltétlenül tudják ettől eltéríteni az egyéni vásárlói döntéseikkel (Johnson et al. 2018).

Akárhogy is, a károsanyag-kibocsátás csökkentése törekvésként mindenképp jelentkezik a fent felsoroltakkal együtt, mindez tehát azt jelenti, hogy a közelükben termelt és feldolgozott élelmiszereket választó fogyasztók a fenntarthatóbb élelmiszertermelés és -fogyasztás felé lépnek. Az pedig vitán felül áll, hogy ezek a törekvések – már csak a klímaválság hatásainak csökkentése érdekében is – támogatandóak (Kiss & Nagyné 2018). Hogy a világon mindenhol követendőnek tartják ezeket a célokat, azt az is bizonyítja, hogy a világ két legfejlettebb élelmiszerpiacán, azaz az Egyesült Államokban és az Európai Unióban is egyre több forrást különítenek el az ilyen támogatásokra (Dooley & Condra 2018).

II. 2. A rövid ellátási láncok kialakításának akadályai

Annak ellenére, hogy a helyi élelmiszerek piacra jutása, valamint az ellátási láncok rövidítése minden kétséget kizáróan támogatandó célok, és a világ számos országában vannak is programok a támogatásukra (Dooley & Condra 2018), mégsem érvényesülnek könnyen. A helyzetüket nehezítő tényezőket három nagy csoportra lehet osztani, és ezen akadályok meglétét az e dolgozathoz készített kérdőívek is igazolták. Az akadályok három csoportja a következő:

1. jogi/adminisztratív akadályok,
2. gazdasági akadályok,
3. szervezeti akadályok.

Az akadályok három típusa persze összefügg és sok esetben egymásból következik (Galli & Brunori 2013), de egy-egy országban, térségben vagy településen épp úgy meg lehet jelölni azt az akadálycsoportot, amelyik kiemelkedik a háromból, ahogyan azt is meg lehet határozni, hogy egy-egy gazdaság termékeinek helyi piacra jutását jogi/adminisztratív, gazdasági vagy szervezeti akadályok hátráltatják leginkább.

II. 2.1. Jogi/adminisztratív akadályok

Jogi és adminisztratív akadályoknak általában azt tekintik a szakirodalom, amikor bizonyos jogszabályoknak való megfelelési kényszer rontja a helyi termékek piacra jutásának és a rövid ellátási láncok kialakulásának esélyeit (Szabadkai 2011). Ezek talán legfontosabb példáit az olyan szigorú élelmiszerbiztonsági és higiéniai előírások jelentik, amelyeknek a kisebb gazdaságok nehezebben felelnek meg. Ezeket az előírásokat számos fejlett országban, például az Egyesült Államokban és az Európai Unió tagállamaiban is éppen a helyi termelőkre vonatkozóan enyhítették az utóbbi évtizedekben (Dooley & Condra 2018).

Az Európai Unióban ugyanilyen jogi akadály az is, hogy az EU közbeszerzési szabályai explicit módon tiltják a helyi beszerzést (Bálint et al. 2010). Ezt azt jelenti, hogy egy EU-s közbeszerzési kiírásban nem lehet kritérium a közeli előállítás, maximum a frissesség és a tartósítás hiánya. Ha pedig a helyiséget nem lehet kritériumként figyelembe venni, a helyi termelő rögtön közvetlen áversenybe kerül virtuálisan az EU összes termelőjével.

A jogi nehézségek közé tartoznak a bonyolult állami (és EU-s) bürokrácia esetleges eljárási hibái is, amiről a magyar termelők közül is többen beszámoltak (bővebben: Juhász 2012).

II. 2.2. Gazdasági akadályok

Az, hogy a helyben termelő kis és közepes gazdaságok a jelenlegi globális élelmiszerkereskedelmi rendszerben gazdasági hátrányból indulnak a nagy cégekkel (legyenek azok akár termelők, akár közvetítők) szemben, a méretgazdaságosságból fakadó közgazdaságtani alapvetés. Minél többet állít elő valaki valamiből, annál alacsonyabbak lesznek az egységnyi termékre jutó költségei, azaz annál olcsóbban adhatja a termékét. A kis mennyiséget termelő és feldolgozó helyi vállalkozások ezért rendre alulmaradnak az áversenyben a nagy nemzetközi cégekkel szemben.

Ezek a gazdasági akadályok annyiban függenek össze a jogi akadályokkal, hogy jelentős részük csak azért képes egyáltalán bármilyen hatást kifejteni, mert globálisan szemlélve a közteherviselés nem arányos az egyes tevékenységek

károsanyag-kibocsátásával és az élővilágra gyakorolt káros hatásaival. Például, ha pénzben mérhető lenne, mennyivel okoz nagyobb károkat a hatalmas táblákon történő, jelentős mennyiségű vegyianyagot használó, monokultúras mezőgazdasági termelés a változatosabb termelési szerkezetet fenntartó, sokszor növényi és állati termékek előállításával egyszerre foglalkozó kisgazdaságoknál, és ezek a költségei beépíthetőek lennének egy globális közteherviselési rendszerbe, rögtön eltűnne a helyi piacra termelő kisgazdaságok versenyképességi hátránya. Ezek a gazdasági akadályok tehát lényegében szabályozási lépések elmulasztásából fakadnak.

II. 2.3. Szervezeti akadályok

Jelen dolgozat fogalomhasználatában azok a tényezők számítanak szervezeti akadálnak, amelyek a helyi piacra termelő kis- és közepes vállalkozások szervezeti fejlesztésével (létszámbővítéssel, továbbképzéssel etc.) a jogi szabályozási és gazdasági környezet változatlanul hagyása mellett is viszonylag gyorsan orvosolhatóak lennének. Ide tartozik a marketing és a márkaismertség hiánya, ahogyan az is, hogy az érintett vállalkozások és termelők nagyon gyakran egyáltalán nem tudnak a megsegítésük érdekében létrehozott pályázati lehetőségekről sem (Dovleac & Balasescu 2017; Juhász 2012).

III. A vizsgálatok módszerei

Módszereit tekintve a dolgozat elsősorban a témába vágó magyar és nemzetközi szakirodalom áttekintésére támaszkodik. A dolgozat témája miatt azonban ehhez nem elegendő csupán a mezőgazdaság- és élelmiszertudományi munkák vizsgálata, ki kell terjeszteni a kutatást szociológiai, diplomáciatörténeti, közgazdaságtani, sőt filozófiai szövegekre is. Ezek mellett nem nélkülözhető az Európai Unió és a magyar kormány, valamint bizonyos szerveik és intézményeik szakmai anyagainak, kiadványainak elemzése sem.

III. 1. Kérdőív

A vonatkozó szakirodalom áttekintése után levont legfőbb következtetések igazolására a dolgozat kérdőíves adatfelvételt is használt, amelynek eredményeit a *VI. 3. Eredmények* című fejezet tartalmazza. A kérdőíves adatfelvételt a dolgozat azért alkalmazta, hogy következtetéseit kvantitatív módszerrel (Boncz 2015) is igazolni tudja. A kutatómódszertani szakirodalom szerint a kérdőíves adatfelvétel előnye, hogy egyszerűen lehet vele sok embert elérni, és jelentős mennyiségű adatot gyűjteni, hátránya viszont, hogy bizonyos esetekben nehéz meggyőződni arról, hogy a válaszadók teljesen őszinték-e (Boncz 2015). Ezeket a feltevéseket a jelen dolgozat készítése során elvégzett kérdőíves adatfelvétel is igazolta, összesen több mint százan válaszoltak a kérdésekre. Az eredmény persze a magyar társadalom egészére nézve, szociológiai szempontból semmiképp sem tekinthető reprezentatívnak (a kitöltők többségéhez eleve a közösségi médiában jutott el).

A kérdőív az alábbi kérdéseket tartalmazta:

1. Ön személyesen mennyire tartja fontosnak, hogy a tartózkodási helyéhez közel előállított élelmiszert fogyasszon? (1-10)
2. Amikor élelmiszert vásárol, mi alapján dönt? Rendezze sorba az alábbi szempontokat! (ár, közeli előállítás, csomagolás, márkaismertség, kiszerezés, íz, eltarthatóság, személyes tapasztalat)
3. Mit gondol, mik lehetnek az előnyei annak, ha a tartózkodási helyéhez közel előállított élelmiszert fogyaszt? (több választ is megjelölhet) (frissebb áru, kisebb károsanyag-kibocsátás, megbízhatóbb élelmiszer, helyi termelők támogatása, helyi gazdaság támogatása, egyéb)

4. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A fogyasztók felelőssége, hogy törekedjenek a helyben előállított élelmiszerek vásárlására. (1-10)
5. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A magyar államnak kell elősegítenie, hogy állampolgárai minél könnyebben jussanak helyben előállított élelmiszerhez. (1-10)
6. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Az Európai Uniónak kell elősegítenie, hogy lakosai minél könnyebben jussanak helyben előállított élelmiszerhez. (1-10)
7. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A mezőgazdasági termelők felelőssége, hogy az általuk előállított élelmiszer hozzájuk minél közelebb kerüljön a fogyasztókhoz. (1-10)
8. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Az élelmiszerboltok felelőssége, hogy minél több helyben előállított terméket kínáljanak a vásárlóiknak. (1-10)
9. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A piaci folyamatokat nem szabad annak érdekében korlátozni, hogy a fogyasztók több helyben előállított élelmiszerhez jussanak. (1-10)
10. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A szupermarketekben olcsóbban jutok hozzá a külföldi árukhoz, mint a helyiekhez. (1-10)
11. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A külföldi áruk jobb minőségűek, mint a helyben előállítottak. (1-10)
12. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Ha két termék ugyanannyiba kerül, akkor a helyit választom. (1-10)
13. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Ha a helyi termék olcsóbb lenne, azt venném meg. (1-10)
14. Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Sokszor nem tudom megállapítani, melyik termék helyi és melyik nem. (1-10)
15. Hallott-e már arról, hogy a magyar kormány és az Európai Unió támogatási programokat indított annak érdekében, hogy az emberek minél több helyben előállított terméket fogyasszanak? (Sem a kormány, sem az EU programjairól nem hallottam, A kormány és az EU programjairól is hallottam, Csak a kormány ilyen programjairól hallottam, Csak az EU ilyen programjairól hallottam)
16. Az ön által fogyasztott élelmiszer nagyjából mekkora része magyar termék? (Ha nem Magyarországon él, akkor a kérdés az adott ország termékeire vonatkozik)
17. Neme? (nő, férfi)
18. Születési éve?

19. Lakhelyének településtípusa? (főváros, megyei jogú város, egyéb város, falu)

Emellett készült egy másik kérdőív is, ami kifejezetten a saját fogyasztásnál nagyobb mennyiségű élelmiszert termelő gazdákat célozta. A kérdések ugyanezek voltak, de azokban a kérdőívekben szerepeltek kérdések arra vonatkozóan is, hogy hol értékesít az adott termelő, melyik megyében termel, hogy kapott-e már kormányzati vagy EU-s támogatást, és hogy mit gondol a saját termékeinek piaci pozíciójáról, valamint a fogyasztók ahhoz való viszonyáról. Ezt a kérdőívet sajnos lényegesen kevesebben töltötték ki (7 fő), mint a fogyasztóknak szólót (95 fő).

IV. Eredmények és értékelésük

IV. 1. Az Európai Unió és a rövid ellátási láncok

IV. 1.1. A Közös Agrárpolitika

Az Európai Unió legfontosabb mezőgazdasági szabályozóeszköze a Közös Agrárpolitika (KAP). A KAP-ot, mint támogatási rendszert 1962-ben hozták létre, tehát még a közösség első, 1973-as bővítése előtt. 1962-ben az Uniónak hat tagja volt, az alapítók, azaz Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország és a Benelux-államok. A KAP azóta is folyamatos viták trágya a közösségen belül (J. Nagy 2005), ugyanis jótéteményeiből nem azonos mértékben részesülnek a tagállamok, hiszen a jelentősebb agrárnépességgel és fejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országokat részesíti előnyben az urbanizáltabb társadalomszerkezetű tagállamokkal szemben. Ez már az EU első bővítése után vitákhoz vezetett (Wall 2008), az 1973-ban csatlakozó Egyesült Királyság ugyanis inkább vesztett a KAP-pal, ez pedig lényegében egészen a 2016-os brexit-népszavazásig sarokpontja volt az Egyesült Királyság és az EU viszonyának.

Az Európai Bizottság weboldala szerint a KAP-nak öt fő célja van:

1. hogy támogassa az agrártermelőket és javítsa a mezőgazdaság termelékenységét, és ezáltal biztosítsa, hogy a fogyasztók folyamatosan és megfizethető áron hozzájussanak a szükséges élelmiszerekhez;
2. hogy tisztességes megélhetést biztosítson az uniós gazdáknak;
3. hogy segítse az éghajlatváltozás elleni küzdelmet és a fenntartható erőforrás-gazdálkodást;
4. hogy EU-szerte elősegítse a vidéki területek és tájak megőrzését;
5. és hogy életben tartsa a vidéki térségek gazdaságát azáltal, hogy ösztönzi a munkahelyteremtést a mezőgazdaságban, az agrár-élelmiszeriparban és a kapcsolódó ágazatokban.

Ezek a célok persze folyamatosan alakulnak, az éghajlatváltozás elleni küzdelem például értelemszerűen nem volt annyira a közös agrárpolitika előterében a '60-as és a '70-es években, mint amennyire most. A KAP elindítását kezdeményező (és az Európai Gazdasági Közösséget megalapító) 1957-es római szerződésben a közös agrárpolitika fő célkitűzései még ezek voltak (J. Nagy 2005):

1. javítani a termelékenységét,
2. stabilizálni a piacot,
3. garantálni az ellátást (az önellátást csak 1970-re sikerült elérni),
4. méltányos jövedelmet a termelőknek
5. és észszerű árakat a fogyasztóknak.

A KAP-ot tehát eredetileg az európai termelők védelmére hozták létre, és ezért passzolt jól a céljaihoz az 1968-ban bevezetett mezőgazdasági vámunió és a tagországok mezőgazdasági piacainak egyesítése, aminek alapjai a közös árak, a közös támogatási rendszer és a közös védelem az Európai Gazdasági Közösségen (EGK) kívüli szereplőkkel szemben (J. Nagy 2005). Utóbbi alapja az volt, hogy már akkor nyilvánvaló volt: az USA mezőgazdasága olcsóbban termel, mint az európai. Végeredményben tehát a KAP és a közös piac szabályai mesterségesen tartották viszonylag magasán az árakat az Európai Gazdasági Közösségen belül, és nehezítették meg az EGK-n kívüli termelőknek a belépést erre a piacra annak érdekében, hogy az EGK-n belüli termelők ne kerüljenek olyan versenyhelyzetbe, amelyben nem tudnák állni a sarat.

A KAP részletes szabályai támogatási ciklusonként változnak, de általános trend, hogy míg korábban az elegendő élelmiszer elérhető áron történő biztosítása és a gazdák támogatása volt a legfontosabb, a '90-es évektől kezdve egyre nagyobb hangsúlyt kapott a közös agrárpolitika tagállami stratégiai terveinek megalkotásakor az előállított élelmiszerek minősége (Séverin 2018), a vidék népességmegtartó erejének növelése, valamint a mezőgazdaság károsanyag-kibocsátásának csökkentése és a természetes élőhelyen megóvása/helyreállítása. Hogy a KAP mezőgazdasági károsanyagkibocsátás-csökkentést célzó programjainak 2014 és 2020 között milyen tényleges hatása volt, azt részletesen elemezte az Európai Számvevőszék (Európai Számvevőszék 2021), és jelentésükben arra jutottak, hogy nem sikerült érdemben csökkenteni az EU mezőgazdasági szektorának üvegházgáz-kibocsátását 2010 óta, ugyanis a KAP főleg olyan eszközöket finanszíroz, amelyektől eleve nem is várható számottevő pozitív hatás.

IV. 1.2. Rövid ellátási láncok és helyi termelők támogatása a KAP-ban

A dolgozat témája szempontjából lényeges támogatási elemek, azaz a helyi termelőket és a rövid ellátási láncok kialakítását segítő programok jelenleg a KAP úgynevezett második pillérét alkotó vidékfejlesztési politikán belül találhatók, amely politika előzményei a '90-es évekre nyúlnak vissza, amikor az EU¹ elindította az úgynevezett LEADER programot. A program neve egy francia betűszó, *Liasion Entre Actions pour le Development de l'Economie Rurale*, azaz magyarul kb. akciók közötti kapcsolat a vidék gazdasági fejlesztése érdekében.

A KAP jelenleg futó és korábbi fejlesztési ciklusában is a vidékfejlesztési politika kiemelt céljai között szerepelt a helyi termelők és a rövid ellátási láncok támogatása. A 2014 és 2020 közötti fejlesztési ciklusban az EU rendeletben sorolt fel olyan lehetséges vidékfejlesztési intézkedéseket, amelyek közül választhatnak a tagállamok, és a kínálatban több, a rövid ellátási láncok és a helyi termelők támogatását célzó intézkedés is szerepelt, mint például a termelői csoportok és szervezetek létrehozása vagy a biogazdálkodás támogatása. Ezen kívül a rendelet kifejezetten leírta azt is, hogy „a tagállamok tematikus alprogramokat valósíthatnak meg a fiatal gazdálkodókkal, a kisméretű gazdaságokkal, a hegyvidéki területekkel, a rövid ellátási láncokkal, a vidéki övezetekben élő nőkkel, az éghajlatváltozás következményeinek enyhítésével és az éghajlatváltozáshoz való alkalmazkodással, a biológiai sokféleséggel és bizonyos mezőgazdasági ágazatok szerkezeti átszervezésével kapcsolatban” (Európai Parlament 2023).

Magyarország az előző és a 2023. január 1-jén kezdődő, jelenleg is futó fejlesztési ciklusban is kiválasztott a helyi gazdálkodók és a rövid ellátási láncok támogatását célzó programokat, jelezve, hogy a budapesti kormány is fontosnak tartja ezt a törekvést. Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat 2020-as adatai szerint Magyarországon 4 (a kormány 2022-es közlése szerint 4,8) százalék körül alakult az agráriumból élő népesség aránya, ami kicsivel bár, de elmarad az EU-átlagtól. Magyarországon, ahogy minden más EU-tagállamban, csökken az agráriumból élők aránya, igaz, a csökkenés mértéke az elmúlt 15 évben – már csak az alacsony bázis miatt is – a kevésbé drasztikusok közé tartozik (Eurostat 2022). Ezekhez az adatokhoz hozzávéve azonban a Központi Statisztikai Hivatal 2020-as agrárcenzusának adatait, amelyek szerint Magyarországon egyre több földet művel meg egy-egy gazdaság és egyre több élelmiszert termelünk, mégis az agrárnépesség arányával együtt csökken a mezőgazdálkodó vállalkozások száma is, jelentős mértékű

¹ Akkor még ugyan az Európai Unió hivatalosan nem létezett, de az egyszerűség érdekében a dolgozat sokhelyütt az EU vagy Európai Unió elnevezést használja az 1993-as maastrichti szerződés előtti Európai Gazdasági Közösségre is.

centralizáció figyelhető meg a hazai mezőgazdaságban (KSH 2020). Ez a folyamat az, amelynek hatásait tompítani hivatottak a szóban forgó EU-s programok.

A 2023-ban kezdődő fejlesztési ciklusban az EU 10 fő szakpolitikai célkitűzést határozott meg, ezek:

1. méltányos jövedelem biztosítása a mezőgazdasági termelők számára;
2. a versenyképesség javítása;
3. a mezőgazdasági termelők helyzetének javítása az értékláncon belül;
4. az éghajlatváltozással kapcsolatos intézkedések meghozatala;
5. a környezet védelme;
6. a tájak és a biológiai sokféleség megőrzése;
7. a generációs megújulás támogatása;
8. a vidéki térségek gazdaságának élénkítése;
9. az élelmiszer-minőség és az egészség védelme;
10. az ismeretek bővítése és az innováció fokozása (Európai Bizottság 2023).

A tagállamoknak e célok figyelembevételével kellett kidolgozniuk KAP stratégiai terveiket. A magyar stratégiai tervben kiemelten szerepel a rövid ellátási láncok támogatása (Magyar Kormány 2022a), a terv összefoglalója szerint a magyar kormány célja egyebek mellett a munkahelyteremtés és az életkörülmények javítása a vidéki térségekben, a minőségi élelmiszerek előállítása és az ellátásbiztonság is. „A terv egyik prioritása 7700 gazdaság korszerűsítése. A rövid és a helyi ellátási láncok szintén fontos elemei a helyi termékek piacra jutásának, valamint a szállítási költségek és a kibocsátás csökkentésének. Rezilienciájuk megerősítése érdekében különleges támogatásban (termeléstől függő jövedelemtámogatás) is részesülnek a nehézségekkel küzdő ágazatok” – írja a dokumentum (Magyar Kormány 2022b). A stratégiai terv szerint támogatják 8800 fiatal termelő mezőgazdasági tevékenységének megkezdését, több mint 100 helyi fejlesztési stratégia végrehajtását, valamint folytatódik a helyi piacok támogatása is.

A tervek alapján tehát úgy tűnik, az EU-s és magyar döntéshozók tisztában vannak a helyi piacra termelők nehézségeivel, és eltökéltek abban, hogy ezeket a problémákat támogatási eszközökkel orvosolják, vagy legalább enyhítsék. A KAP-on belüli tudásmegosztó és képzési programok a termelők szervezeti gondjain hivatottak segíteni, a célzott pénzügyi támogatások pedig a gazdasági nehézségeken. A kistermelőket segítő korrekciós mechanizmus még a területalapú támogatások rendszerében is található, hiszen bizonyos területnagyság felett csökken a támogatás. A gyakorlatban persze ez korántsem

ellensúlyozza a nagyobb terület miatt beálló versenyelőnyt az elgondolás azonban mindenképp a nagyobb és a kisebb termelők közötti különbségek valamelyes enyhítése.

IV. 2. A közös agrárpolitikán túl

IV. 2.1. Támogatási lehetőségek (és azok hiánya) a KAP-on kívül

A KAP azonban hiába jelöl meg támogatási célokat, azt, hogy a helyi piacra termelő vállalkozások milyen gazdasági és jogi környezetben működnek az EU-ban, nem önmagában a KAP határozza meg. Dooley és Condra (2018) az EU és az Egyesült Államok helyi piacra termelő kis és közepes gazdálkodók támogatási rendszereit összehasonlító tanulmánya öt fő területet említ, ahol támogathatóak ezek a termelők (Dooley & Condra 2018):

1. Egészségügyi és élelmiszerbiztonsági szabályok – A tanulmány szerzői szerint mind az EU, mind az Egyesült Államok döntéshozói érzékelték, hogy bizonyos élelmiszerbiztonsági és egészségügyi szabályokat rugalmasabbakká kell tenniük annak érdekében, hogy a helyi piacra termelők kisebb vállalkozások termékei is megfelelhessenek ezeknek.
2. Címkézési rendszerek – Az Európai Unióban és az Egyesült Államokban is használnak a helyi termékeket megjelölő védjegyeket, de a két rendszer között komoly különbség, hogy az Egyesült Államokban ezeket csak a termelőkkel egyeztetve vezetik be, és nem is jelentenek olyan erős jogi védelmet, mint amelyet például az EU-ban használatos földrajzi árujelző és eredetmegjelölés.
3. Közbeszerzési szabályok – A tanulmány szerzői szerint az EU-ban és az Egyesült Államokban is igyekeznek elősegíteni, hogy az élelmiszereket vásárló közbeszerzésekben az állam és intézményei minél többször helyi termelőket választhassanak. Azonban míg az Egyesült Államokban ez a legtöbbször kifejezett követelményként jelenik meg, az EU jogrendszerében fontos akadályba ütközik, hiszen az áruk szabad mozgásának elvével ellentétes lenne, ha egy közbeszerzésen csak annak közeli előállítása miatt részesítenének előnyben egy terméket. Az Európai Unióban ezért a közbeszerzési kiírások készítése során más bírálati

szempontok szerepeltetésével lehet csak bújtatottan előnyt nyújtani a helyi termelőknek, például a beszerzendő termék frissességének kikötésével.

4. A termelők és a fogyasztók közötti kapcsolat erősítése – A termelők és a fogyasztók kapcsolatának erősítését a tanulmány szerzői szerint az USA-ban és az EU-ban is elsősorban az olyan direkt értékesítési lehetőségek támogatása segíti, mint a termelői piacok vagy a közvetlen árusítóhelyek. Szigorúan jogi szempontból persze a helyi termelői piacok támogatása is sérthetné az áruk EU-n belüli szabad mozgásának elvét, az Európai Bizottságnak az agrár- és erdészeti ágazatban nyújtott állami támogatásokról szóló európai uniós iránymutatásai azonban elfogadják a helyi piacokra vonatkozó 75 kilométeres szabályt, amennyiben az adott tagállam nem állapít meg ettől eltérő távolságszabályt (Strambi 2018).
5. Helyi kezdeményezések – A tanulmány szerzői szerint mindkét jogrendszerben juttatnak támogatásokat hatékonyabb és egységesebb, helyi szemléletű élelmiszerrendszerek kiépítését célzó helyi kezdeményezéseknek.

Dooley és Condra listájában a 3. pont az, amelyben legnagyobb az Európai Unió lemaradása. Az EU áruk szabad mozgását a helyi élelmiszerek piacra jutásával szemben is előnyben részesítő közbeszerzési rendszerét több európai szerző is ostromozza, Bálint Balázs, Szabadkai Andrea és Pálházy Sárnagy Csilla 2010-es tanulmányukban egyenesen azt írják, „ami a fenntartható közétkeztetésben való részvétel nehézségeit illeti, a helyi élelmiszerrendszerek terjedésének egyik fő akadálya az uniós közbeszerzési szabályozás, amely explicit módon tiltja a helyi beszerzést” (Bálint et al. 2010).

Bár vannak közbeszerzési kritériumok, amelyekkel ezt a tilalmat meg lehet kerülni (például az élelmiszer frissessége, egészségessége), ahogy az élelmiszerszállítás egyre gyorsabbá, a tárolás és tartósítás egyre hatékonyabbá válik, ez is egyre nehezebb lesz.

IV. 2.2. A belső piac és az ár

A közbeszerzések során is érvényesítendő, áruk szabad mozgására vonatkozó jogelv az egész Európai Unió működését áthatja, ezért amikor a helyi termékek piacra jutásának és az ellátási láncok rövidítésének lehetőségeit vizsgáljuk, nem elég csupán a KAP-pal foglalkozni és a támogatások egyéb lehetőségeit elemezni, meg kell vizsgálni azt

is, milyen piaci szabályok alakítják ki azt a környezetet, amelyben a helyi termékeknek érvényesülniük kell.

Az európai integráció valószínűleg máig legeredményesebb eleme az úgynevezett közös piac. Lényege, hogy az EU tagállamai között az áruk, szolgáltatások, a tőke és a munkaerő akadálytalanul áramolhat (Európai Bizottság 2020). Létrehozása mögött elsősorban nem gazdasági, hanem politikai megfontolás állt, azaz az egységes Európa megteremtése, ennek csak egyik eszköze volt a közös piac. Az alapítók célja az volt, hogy minél több, határokon átnyúló kapcsolat keletkezzen, ezzel is elősegítve az európai identitás kialakulását (Kuhn 2015). De bármilyen politikai céllal hozták is létre, gazdasági értelemben a közös piac nemcsak az együttműködést, hanem a versenyt is erősítette a tagállamok vállalkozásai között. Ezt nem is baj, a klasszikus liberális gazdaságfilozófia szerint ugyanis a piaci verseny nagyobb hatékonyságot szül, a hatékonyság pedig jólétet (Smith 1992). És az európai integráció valóban páratlan gazdasági eredményeket tudhat maga mögött, a XX. század második felében a II. világháború által elpusztított kontinens újra a világ gazdaság egyik központjává vált, a kontinens infrastruktúrája nem csupán újjáépült (jelentős amerikai pénzügyi segítséggel), hanem fejlődött is, ahogyan az EU-tagállamok lakóinak jóléte is elképesztő mértékben javult az integráció évtizedeiben.

Az integráció úttörői a XX. század közepén értelemszerűen nem számolhattak azzal, hogy 50-70 év múlva az emberek a bolygó felmelegedésén, valamint a mezőgazdaság és a közlekedési szektor túlzott károsanyag-kibocsátásán fognak majd sajnálkozni. Sőt, az Európai Gazdasági Közösség megalakulásakor még az sem tűnhetett reális elgondolásnak, hogy az EU ilyen rövid időn belül akkorára nő, mint amekkora most.

A római szerződés 1957-es aláírásakor Portugáliát és Spanyolországot fasiszta diktátorok irányították, Nagy-Britannia kitáncolt az integrációból, hogy a gyarmatbirodalmával foglalkozhasson, amelynek akkor még Ciprus és Málta is része volt, a kontinens keleti fele pedig szovjet érdekszférához tartozott. Ehhez képest ma Lisszabontól Konstancáig, Finnországtól Ciprusig 4 322 000 négyzetkilométeren terül el az Európai Unió közös piaca. Tehát még ha tudatában is lettek volna az alapítók, hogy az élelmiszerek nagy távolságra szállítása elkerülhető károsanyag-kibocsátással jár, akkor sem gondolhatták, hogy néhány évtizeden belül Spanyolországból fognak paradicsomot szállítani Romániába, és a belső piac szabályai miatt nem lehet majd előnyben részesíteni a hazai paradicsomot a spanyollal szemben, ha a spanyol egyébként olcsóbb.

Persze gazdasági értelemben rövid távon a fogyasztó ezzel jól jár, hiszen olcsóbb paradicsomhoz jut, ha pedig esetleg kifejezetten támogatni akarja a hazai, helyi termelőket,

akik kisebb károsanyag-kibocsátással juttatják el hozzá a termékeiket, akkor azokat a termékeket veszi majd meg még akkor is, ha esetleg valamivel drágábbak. És ha sok fogyasztó dönt majd így, akkor a helyi termelőkhez több pénz áramlik, beruházásokkal hatékonyabbá tehetik és bővíthetik a gazdaságukat, így pedig több paradicsomot termelhetnek majd, olcsóbban, így végső soron a fogyasztók saját döntésükkel alakíthatják a piaci folyamatokat – állítja a piac láthatatlan kezében bízó Adam Smith skót közgazdásztól eredeztetett klasszikus liberális gazdaságfilozófia (bővebben: Smith 1992). Azóta azonban több tanulmány is levezette, hogy a fogyasztók nem feltétlenül tudnak jelentős változásokat előidézni az élelmiszerpiacon pusztán a vásárlói döntéseiken keresztül (Johnson et al. 2018).

Mivel a közös piacon elvben minden áru azonos feltételekkel érvényesül, az előállítási költség, és ebből következően az ár válik döntő tényezővé. (Ezt igazolta a dolgozathoz készített kérdőív kiértékelése is, erről bővebben az Eredmények fejezetben.) Mivel ennyire nagy szerepe van az árnak, logikus, hogy a rosszabb termelékenyséigű cégek termékei hátrányba kerülnek az EU közös piacán, hiszen drágábbak is. Sőt, ha nem cégek, hanem országok szintjén nézzük mindezt, kijelenthető az is, hogy kevésbé termelékeny mezőgazdasággal és élelmiszeripari feldolgozószektorral rendelkező országok termékei is hátrányba kerülnek. Márpedig az ellátási láncok rövidítésének legegyszerűbb módja pont az lenne, ha többen kezdenének hazai élelmiszereket fogyasztani.

Ez ellen is hat azonban, hogy a koronavírus-járvány lecsengése után az egész világon elszabaduló infláció különösen erős volt Magyarországon, azon belül is az élelmiszereknél. Ennek persze több oka is van, a legfontosabb azonban a szegmens viszonylag rossz termelékenysége. A Magyar Nemzeti Bank 2022-es versenyképességi jelentése szerint a hazai agrárágazat termelékenysége ugyan rengeteget fejlődött az elmúlt évtizedben (MNB 2022), az élelmiszeriparról azonban ez nem mondható el. Pesti Csaba, az Agrárközgazdasági Intézet munkatársa 2022 őszén a Központi Statisztikai Hivatal és a Magyar Statisztikai Társaság konferenciáján tartott, a magyar élelmiszerinfláció okait taglaló előadásában arról beszélt, hogy a magyar élelmiszeripari cégek jövedelme és forrásellátottsága is jócskán elmarad az agrárcégektől, rosszabb az árbevétel-arányos jövedelmezőségük, és nem kapnak uniós agrártámogatásokat sem (Pesti 2022). Ezzel kevesebb tőkéjük halmozódik fel, kevesebb a bankbetétük, kiszolgáltatottabbak a piaci folyamatoknak. Mindez pedig csak súlyosbítja a másik problémát, azaz hogy a magyar élelmiszeripar energia- és munkaerőhatékonysága is viszonylag alacsony, tehát egységnyi terméket több energia és nagyobb munkaerő befektetésével képes csak előállítani. A

jegybank versenyképességi jelentésében pedig ez áll: „a belső kereslet szempontjából kiemelt jelentőségű élelmiszeripar a feldolgozóipar kevésbé termelékeny ágazatai közé tartozik. 2001 és 2019 között a termelékenység mintegy 25 százalékkal emelkedett, amely érdemben elmarad a feldolgozóipar egészéhez képest, míg az ágazat termelői árai 85 százalékkal emelkedtek, mely magasabb, mint a feldolgozóipari átlag” (MNB 2022).

Mindez nem magyar sajátosság, az Európai Unió más tagállamai is küzdenek hasonló termelékenységi problémákkal. A gond csak az, hogy az EU magterülete, azaz az alapító tagállamok mezőgazdasága és élelmiszeripara többnyire fejlettebb és termelékenyebb, így a belső piacon felülkerekedik. És mivel a kevésbé termelékeny élelmiszeriparral rendelkező országok agrárszektora jelentős uniós támogatásokat kap, az élelmiszeripari feldolgozószektor fejlődése nem tudja követni ezekben az országokban a mezőgazdaság termelékenységének növekedését, így pedig fennáll a veszélye annak, hogy az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő szabad áramlása mellett, fejlett élelmiszeripar híján ezek az országok az EU fejlettebb élelmiszeriparral rendelkező tagállamainak egyszerű alapanyagbeszállítóivá válnak. Ezek a strukturális okok semmiképp nem rövidítik az ellátási láncokat, az Európai Unión belül inkább azok hosszabbítása felé hatnak.

Azok a tagállamok, amelyek megpróbálnak szabályozási lépésekkel tompítani ezeken a hatásokon, rendre az Európai Unió hatóságaival találják szemben magukat. Románia például az élelmiszer-kereskedelemtől szóló 321/2009-es törvényének 2016-os módosításával előírta, hogy a legnagyobb áruházakban kapható élelmiszer-termékek legalább felének hazai forrásból kell származnia és rövid ellátási láncokon keresztül kell az üzletek polcaira jutnia (Gavra 2016). 2016 novemberében meg is érkezett a román kormányhoz az Európai Bizottság figyelmeztetése, amelyben kötelezettségszegési eljárás megindítását helyezték kilátásba, a Bizottság értelmezése szerint ugyanis a román szabályozás sérti az áruk szabad mozgásának elvét ([http1](#)). Az eljárás 2017-ben meg is indult Románia ellen, évekig tartó jogi huzavona kezdődött, amelynek végén Románia 2020-ban az Európai Bizottság iránymutatásainak megfelelően írta át a vitatott jogszabályt, jelentősen felpuhítva annak rendelkezéseit ([http2](#)).

Az Európai Bizottság jogértelmezése szerint egy tagállami intézkedés abban az esetben minősül az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 107. cikkének (1) bekezdése szerint tiltott állami támogatásnak, ha torzítja vagy torzíthatja a versenyt, azaz ha feltehetően javítja, vagy legalább megerősíti a kedvezményezett más versenytárs vállalkozásokkal szembeni versenypozícióját. Amennyiben tehát az állam egy liberalizált

piacon tevékenykedő vállalkozás számára nyújt támogatást, abban az esetben általában fennáll a verseny torzulásának lehetősége (Gyürkés 2018). A mezőgazdasági támogatásokra emellett speciális szabályok is vonatkoznak, amelyeket az EUMSZ III. címe fejt ki. Ez ugyan kimondja, hogy a KAP rendelkezései a mezőgazdasági termékekre vonatkozóan elsőbbséget élveznek az alapvető versenyjogi szabályokkal szemben, de „az a tény, hogy egy intézkedés a közös agrárpolitika hatálya alá tartozik, nem elegendő ahhoz, hogy az uniós állami támogatási szabályokat ne kelljen alkalmazni” (Hargita 2018).

Az EUMSZ. különleges szabályokat határoz meg például a borászati és méhészeti termékekre, valamint a diófélékre és a gyerekek ételmezésére szánt tagállami kifizetésekre is, de ezek esetében is az EU közös piacszerzésének rendelik alá az állami támogatási rendszereket (Hargita 2018). Ez az Európai Unió Bírósága 1990-es döntésében meg is erősítette, amikor kimondta, hogy Olaszország nem jogszerűen járt el, amikor tagállami szinten kiegészítette a bortermelőinek nyújtott uniós támogatást, mondván, az önmagában kevés. A Bíróság kimondta, még ha kevés is az uniós támogatás, a helyzetet az Uniónak kell megoldania, nem pedig a tagállamoknak (Európai Unió Bírósága 1990).

Tehát mivel a mezőgazdasági támogatások és az uniós belső piac versenyszabályai is uniós hatáskörbe tartoznak, a tagállamoknak nagyon kis mozgásterük van, ha a közös piac számukra esetleg kedvezőtlen hatásai ellen kívánnak fellépni a verseny esetleges korlátozásával. Márpedig a helyi élelmiszerek és a rövid ellátási láncok elengedhetetlen feltétele, hogy mindenhol legyenek mezőgazdasági termelők és feldolgozók is, ezek híján ugyanis az adott régióban nem lehet helyi élelmiszert előállítani.

IV. 2.3. Az EU külkereskedelmi és vámpolitikája

A helyi élelmiszerek fogyasztását a belső piac szabályain túl az Európai Unió külkereskedelmi és vámpolitikája is befolyásolja, hiszen a helyi termelők termékeinek általában nem csupán a többi EU-s termelő élelmiszereivel kell versenyezniük, hanem azokkal a termékekkel is, amelyek az EU-n kívülről jutnak be a közös piacra. És hogy mely termékek jutnak be könnyebben és melyek nehezebben, azt általában nem a tagállamok határozzák meg, hanem az Európai Unió (tagállami beleegyezéssel).

Az Európai Gazdasági Közösség tagországai 1968 óta tartanak fenn vámuniót, ami a közös piaccal együtt azt eredményezi, hogy a belső piacon egymás termékeivel szemben

nem alkalmaznak vámokat, harmadik országokkal szemben viszont közösen lépnek fel a kereskedelempolitikában és egységes vámokat szabnak. (A vámuniónak és a közös piacnak természetesen csak együtt van értelme, hiszen vámunió nélkül egyébként a legkedvezőbb vámokkal dolgozó tagállamon keresztül lépnének be a harmadik országokból származó áruk a közös piacra.)

Az utóbbi évtizedekben az EU számos szabadkereskedelmi egyezményt kötött. Ezek sokáig csak ipari termékekre vonatkoztak, az erős védelmet élvező mezőgazdasági termékekre nem. A kilencvenes évek végétől azonban itt is alapvető változások indultak (Szigetvári 2020). Az EU ezeket a szabadkereskedelmi megállapodásokat nem csupán szűken értelmezve gazdaságpolitikai célok mentén köti, az integráció vezetői szerint ezekkel az EU értékeit is terjeszteni lehet (Szigetvári 2020), valamint segíthetik olyan EU-n kívüli országok világkereskedelmi integrációját, amelyeknek bizonyos ágazataiban fejlődési potenciált sejtnek. Az EU ezen kívül beruházási lehetőségeket keres az európai tőkének, igyekszik javítani annak globális pozícióit. Ezért cserébe pedig gyakran azt adja, amire a partner státuszra törekvő országoknak a legnagyobb szükségük van: könnyített hozzáférést az óriási EU-s belső piachoz. A legtöbb esetben persze ezzel is elsősorban a társuló országok legnagyobb cégei tudnak élni, a kis- és középvállalkozások kevésbé. Akárhogy is, a szabadkereskedelmi megállapodások megkötését megalapozó gazdasági eszmerendszer hasonló a belső piacot megalapozóhoz, kiindulási pontja az, hogy a társuló ország termékeinek jobb piacralépési lehetőségei erősebb versenyt teremtenek, ami segíti a gazdasági modernizációt, az európai tőke beáramlása pedig mások számára is kedvezőbb befektetési célponttá teszi a partnerországot, így végső soron a partnerország és az EU gazdasága is fejlődik (Langan 2015).

Az utóbbi időszakban az Európai Unió több, jelentős mezőgazdasági szektorral rendelkező állammal is kötött a mezőgazdasági termékekre is kiterjedő szabadkereskedelmi egyezményeket. Ezek közül hosszú távon minden bizonnyal az Ukrajnával kötött megállapodás lesz a legjelentősebb, érvényesülését azonban egyelőre hátráltatja az Ukrajnában zajló háború, bár 2022-ben és 2023-ban így is jelentős mennyiségű ukrán gabona áramlott be az EU piacára, amit az Európai Bizottság azért is igyekezett könnyíteni, hogy ezzel segítse a hadviselő Ukrajnát, valamint azokat az országokat, ahová az ukrán kikötők orosz tengeri blokádja miatt nem jutott el az ukrán gabona (Kerényi 2023). A lépés azonban hátrányosan érintette az EU keleti gabonatermelő tagállamait, emiatt pedig Lengyelország, Magyarország és Szlovákia is ideiglenesen leállította az ukrán gabona importját.

Marokkó esetében sokkal szembetűnőbbek a partnerségi megállapodások hatásai. A királysággal 1996-ban írt alá társulási megállapodást az Európai Unió, ez 2000-ben életbe is lépett, majd 2012-ben a mezőgazdasági termékek kereskedelmének további liberalizációjáról is megegyeztek. Ezután folyamatosan növekedett a Marokkóból az EU-ba áramló élelmiszer mennyisége, az Európai Bizottság adatai szerint 2020-ban már 2,5 milliárd euró értékben importált élelmiszert az EU Marokkóból ([http3](#)). A marokkói mezőgazdaság termékeivel a magyar vásárlók is találkozhatnak, szinte bármelyik hazai élelmiszerboltban. Marokkó 2022 első 10 hónapjában már 405 millió kilogramm paradicsomot exportált az EU országaiba, amivel majdnem átvette Spanyolország helyét az Európai Unió második legnagyobb paradicsomellátójaként (a bezuhanó spanyol export ugyanebben a 10 hónapban 424 millió kilogramm volt, a EU legnagyobb paradicsomellátója pedig Hollandia ebben a 10 hónapban 558 millió kilogrammos belső piaci termeléssel) (az Eurostat adatait idézi [http4](#)). A marokkói zöldség- és gyümölcságazatban ráadásul óriási fejlődési potenciál rejlik, az észak-afrikai ország gyümölcs- és zöldségexportőreit tömörítő APEFEL szervezet 2022 novemberében bejelentette, hogy szeretnék megduplázni a marokkói paradicsomexportot a következő években ([http5](#)). Francia paradicsomtermelők még abban az évben tiltakozásokat szerveztek az olcsón az EU-ba áramló marokkói paradicsom ellen, mondván, az EU-s termelők nem fognak tudni árban versenyezni a gyakorlatilag vámmentesen beáramló marokkói paradicsommal, már csak azért sem, mert Franciaországban 17-szer olyan drága a munkaerő, mint az észak-afrikai országban. A tiltakozók szerették volna elérni azt is, hogy az áruk csomagolásán feltűnőbb helyen szerepeljen a származási ország, hogy a francia vevők mindenképp tudják, hogy marokkói terméket választanak ([http6](#)).

Az EU-ba irányuló marokkói paradicsomexport kívánnál nagyobb növekedése miatt több paradicsomtermelő EU-tagország, köztük Franciaország, Spanyolország és Olaszország már 2021-ben hivatalos panaszt nyújtott be az Európai Bizottságnak ([http7](#)), rámutatva arra, hogy az EU több országában is elégedetlenek a gazdák a helyzet alakulásával. Igaz, ők minden bizonnyal nem önmagában az ellátási láncok nyúlása miatt bosszankodnak, hanem az zavarja őket, hogy az olcsó marokkói munkaerő miatt nehéz árban versenyezniük a marokkói paradicsommal, így piacot veszítenek.

IV. 2.4. A világkereskedelem szabályai

Bár az, hogy a helyi termékek fogyasztásának és az ellátási láncok rövidítésének milyen lehetőségei vannak az Európai Unió tagállamaiban, elsősorban természetesen az EU és a tagállamok által biztosított szabályozási és gazdasági környezeten múlik, azonban röviden mindenképp érdemes lehet megemlíteni a világkereskedelem általános szabályait is, hiszen ezek is mindenképp hatnak az EU belső piacára.

A nemzetközi kereskedelmet alapvetően államok és nemzetközi cégek közötti két- vagy többoldalú szerződések szabályozzák, ideális esetben minden érintett fél számára előnyös módon. Az pedig, hogy ilyen szerződésekből minél többet lehessen kötni, ezáltal egyre intenzívebb legyen a világkereskedelem, számos nemzetközi szervezet célja. Ezek közül tagadhatatlanul a legfontosabb a Kereskedelmi Világszervezet, azaz a WTO. A 1995-ben az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezményt (GATT) állandó szervezeti struktúrával felváltó WTO-nak 164 állam a tagja, ezek együtt a világkereskedelem és a globális GDP 98 százalékát képviselik (WTO 2023a).

Bár az utóbbi években a WTO keretében zajló multilaterális kereskedelmi liberalizáció megrekedése egyre nyilvánvalóbbá vált (Szigetvári 2020), a szervezet (és annak elődje) a világkereskedelmi liberalizáció meghatározó szereplője volt a XX. század második felében, különösen a Szovjetunió és a szocialista blokk szétesése után, így sok tekintetben a jelenlegi világkereskedelmi rendszer is a WTO céljainak lenyomata. A szervezet saját megfogalmazása szerint a WTO általános célja, hogy segítse tagjait abban, hogy a kereskedelmet az életszínvonal emelésére, munkahelyteremtésre és az emberek életének javítására szolgáló eszközként tudják használni (WTO 2023b).

Ez az elgondolás filozófiai szempontból egészen Immanuel Kant német filozófusig visszavezethető, aki Az örök béke című 1795-ös esszéjében az államok közti háborúskodás okait keresve azt írta, akkor jöhet létre a világon tartós béke, ha az államok demokratikus, alkotmányos köztársaságokká válnak, a békéért tevékenykedő nemzetközi szervezetbe tömörülnek, létrehozzák a nemzetközi jogot és minél intenzívebben kereskednek egymással (Kant 2019). Utóbbira Kant szerint azért van szükség, mert az egymással kereskedő államoknak nem áll érdekükben egymással háborúzni, hiszen ha a másikat ártanak, a kereskedelmi kapcsolatokon keresztül saját maguknak is ártanak. Ha a XX. század első fele nem is, a második viszonylagos európai békéje sokak szerint bizonyítani látszik Kant feltételezését, és több szakértő ma is kiemeli elemzéseiben, hogy egy, az

Egyesült Államok és Kína közötti esetleges katonai konfliktus legfontosabb akadályát éppen a két ország között létrejött bonyolult kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok jelentik (Allison 2017).

A kérdés csak az, hogy ezek a megállapítások vajon az élelmiszer-kereskedelemre is állnak-e a XXI. században. Immanuel Kant bizonyára nem gondolt arra, hogy a világbéke érdekében együnk kínai fokhagymát és Marokkói paradicsomot az Európai Unió keleti felén, de még ha gondolt is, akkor sem lehetett tisztában azzal, amivel ma mi igen, azaz hogy

1. az élelmiszerek nagy távolságokra szállítása károsanyag-kibocsátással jár (Van Passel 2013),
2. a hosszú ellátási láncban utaztatott és tárolt friss élelmiszerek beltartalmi jellemzői általában rosszabbak, mint a friss élelmiszereké (Kramer 1977).

A WTO-nak azonban nem feladata az ilyen szempontok figyelembevétele, helyette a már megkötött kereskedelmi egyezmények betartására törekszik, emiatt pedig gyakran szembekerül az olyan államokkal, amelyek éppen az ellátási láncok rövidítésén és/vagy a helyi termelők támogatásán dolgoznak. Az Európai Unió és több tagállama is így került szembe a szerződéseinek betartására felügyelő WTO-val többször is az EU-ban használatos földrajzi eredetmegjelölések miatt (Palma 2018). Igaz, a földrajzi eredetmegjelölések ügye a WTO tagállamai között is többször vitákat szült, míg az EU, Svájc, India és néhány afrikai valamint ázsiai ország a borokéhoz hasonló erősebb földrajzi eredetvédelmet szeretne elérni más termékek számára is, az Egyesült Államok, Kanada, Ausztrália és néhány dél-amerikai állam képviselői ellenzik ezt, szerintük ugyanis a földrajzi eredetmegjelölés torzítja a piaci versenyt, így a fogyasztóknak is többbe kerül, ráadásul nem bizonyított, hogy tényleg lenne pozitív hatása a vidék népességmegtartó erejére, a hagyományos közösségekre vagy a tájhasználatra (Palma 2018).

Ezek a tagállamok tehát – ahogyan többnyire maga a WTO is – mindenek felett gazdasági szempontok alapján ítélik meg a tagországok lépéseit, így pedig kifejezetten nehéz társadalmi, környezeti tényezőkre is kiterjeszteni egy-egy intézkedés vizsgálatát, hiszen a hasznok nem mindig gazdasági téren jelentkeznek. A világkereskedelem fejlesztése, mint cél, pedig eleve összeegyeztethetetlen a rövid ellátási láncokkal, amelyek elsősorban nem gazdasági hasznot hajtanak.

VI. 3. Eredmények

VI. 3.1. Az ár fontossága

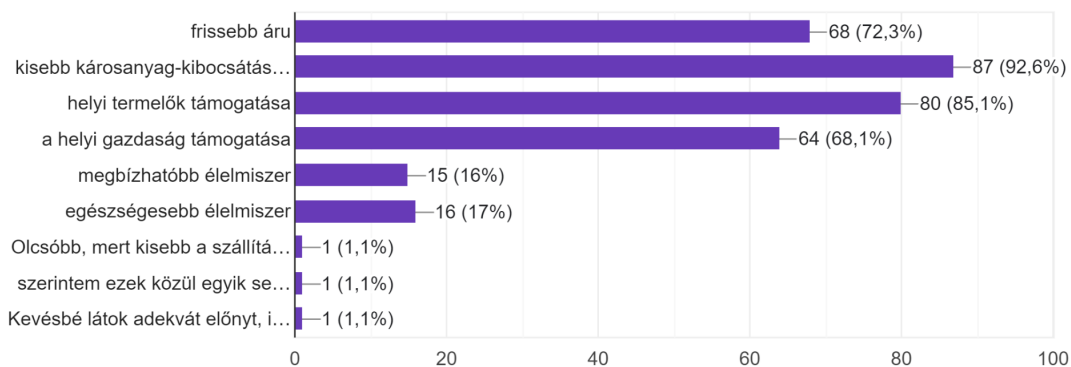
Mindezek alapján kijelenthető, hogy bár az Európai Unió több programmal is támogatni igyekszik, hogy minél többen fogyasszanak helyi termelők által előállított élelmiszereket, összességében olyan piaci környezetet teremt, amelyben ezeket az élelmiszerek egyre élesebb versenyhelyzetbe kerülnek. Ebben a versenyhelyzetben pedig a kapitalista piacgazdaság belső logikájának megfelelően a magasztos fogyasztási célok többségét maga mögé utasítja a termékek árainak fontossága, ebben pedig a helyi termékek, amelyeket általában kisebb, rosszabb termelékenységű családi gazdaságok állítanak elő, ritkán versenyképesek.

Ezt a megállapítást minden kétséget kizáróan igazolta a dolgozathoz készített kérdőív kiértékelése is. Arra a kérdésre, hogy mi alapján döntenek, amikor élelmiszert vásárolnak (sorbarendezés: ár, közeli előállítás, csomagolás, eltarthatóság, márkaismertség, kiszerelés, íz, személyes tapasztalat), a 95 kitöltőből 34 az árat tette első helyre (18-an tették a második és 20-an a harmadik helyre és mindössze ketten a legutolsóra). Míg a szempontok között toronymagasan az ár bizonyult a legfontosabbnak (a személyes tapasztalatot és az ízt megelőzve), a közeli előállítást 1 válaszadó jelölte legfontosabbnak, 17 pedig a legkevésbé fontosnak (a közeli előállításnál kisebb súllyal csak a márkaismertség, a csomagolás és a kiszerelés esett latba a kitöltőknél).

Annak ellenére szerepelt rosszul a közeli előállítás a vásárlási szempontok között, hogy a kitöltők jelentős többsége tudott pozitív jellemzőket társítani a helyi élelmiszerek vásárlásához, a válaszadók több mint 90 százaléka (87 fő) megjelölte a kisebb károsanyag-kibocsátást a szállítás során, 85 százalék a helyi termelők támogatását, 72 százalék pedig azt, hogy frissebb áruhoz juthat (1. ábra).

Mit gondol, mik lehetnek az előnyei annak, ha a tartózkodási helyéhez közel előállított élelmiszert fogyaszt? (több választ is megjelölhet)

94 válasz

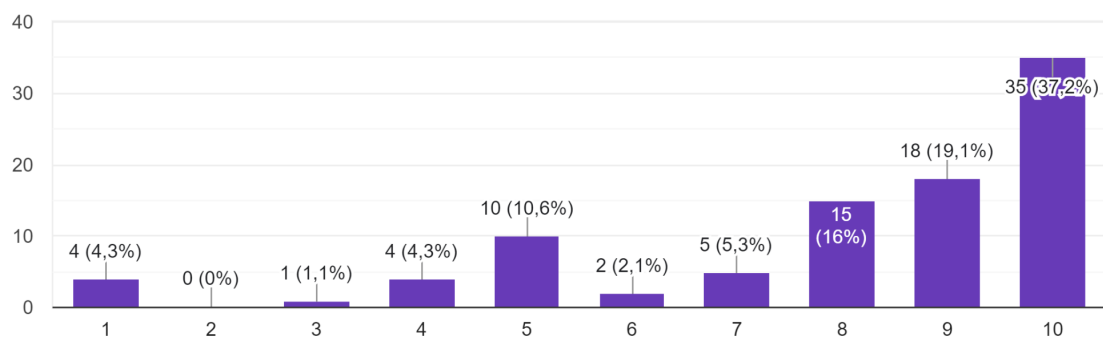

1. ábra – Helyi élelmiszer vásárlásának előnyei (saját, kérdőíves adatfelvétel)

Ezzel egybevé, hogy a válaszadók többsége saját bevallása szerint a helyi terméket választja, ha a helyi és a nem helyi ugyanannyiba kerül (2. ábra).

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Ha két termék ugyanannyiba kerül, akkor a helyit választom.

94 válasz

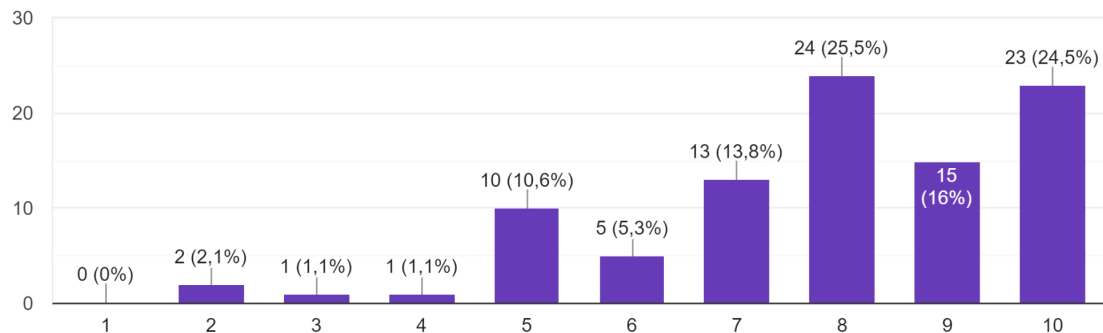

2. ábra – A fogyasztók árérzékenysége (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

A kérdőívből kiderült az is, hogy a válaszadók többsége szerint a boltokban olcsóbban juthat külföldi élelmiszerhez, mint magyarhoz (3. ábra) – ebben valószínűleg a magyar mezőgazdasági és élelmiszerfeldolgozó-szektor korlátozott versenyképessége is döntő szerepet játszik.

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A supermarketekben olcsóbban jutok hozzá a külföldi árukhoz, mint a helyiekhez.

94 válasz

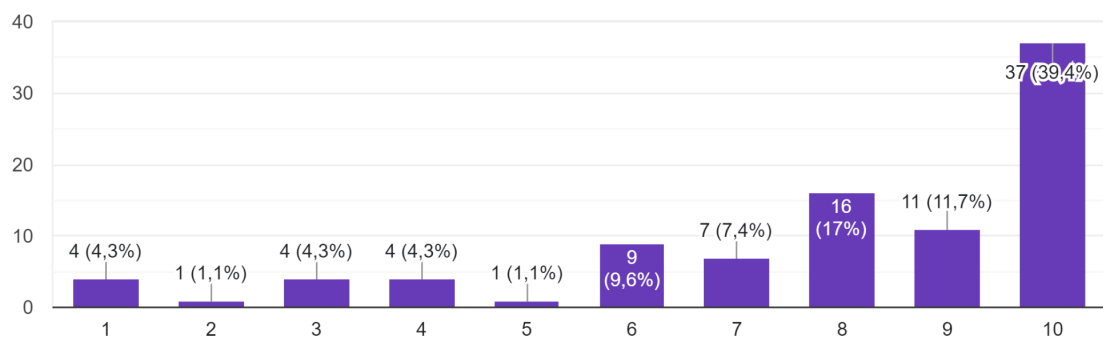

3. ábra – Külföldi és magyar termékek vélt árszínvonala 1. (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

Ugyanerre mutatott rá az is, hogy a válaszadók elsöprő többsége azt állította, hogy ha a helyi termék olcsóbb lenne, azt venné meg (4. ábra). A fogyasztók árérzékenységre vonatkozó megállapítások pontosan egybevágnak a korábban hasonló témában végzett magyarországi kutatásokkal (Szabó 2014).

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Ha a helyi termék olcsóbb lenne, azt venném meg.

94 válasz

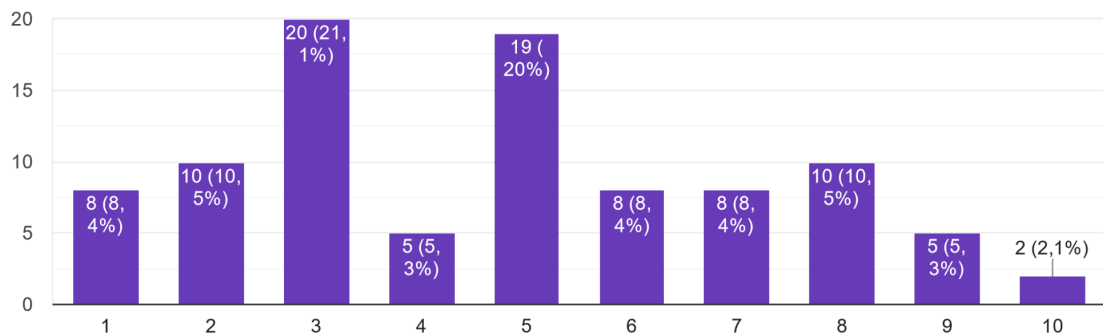

4. ábra – Külföldi és magyar termékek vélt árszínvonala 2. (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

Mondják a fogyasztók mindezt úgy, hogy egyébként többségükben inkább nem gondolják, hogy a helyi termék minőségét tekintve ne lenne versenyképes a külföldivel, bár ebben a kérdésben azért inkább kiegyensúlyozottak a válaszok (5. ábra).

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A külföldi áruk jobb minőségűek, mint a helyben előállítottak.

95 válasz

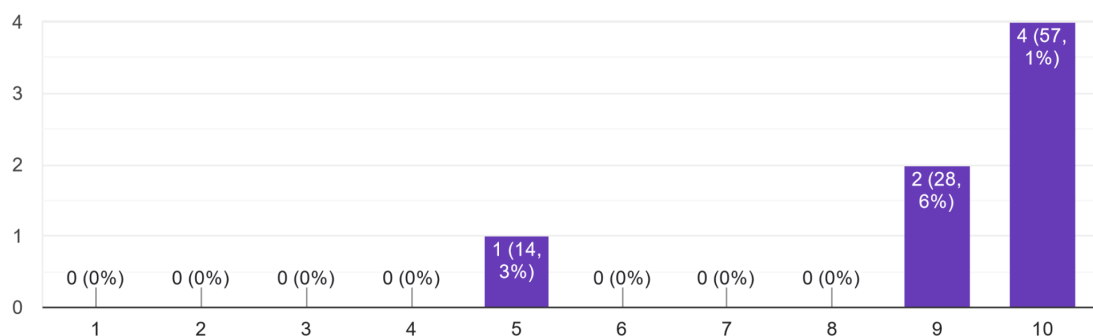

5. ábra – Külföldi és magyar termékek vélt minősége (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

A termelők körében felvett kérdőív pontosan ugyanerre az eredményre jutott, a kitöltők többsége úgy látja, az ár az, amiben nem tud versenyezni a külföldi termékekkel, nem pedig a minőség (6. ábra).

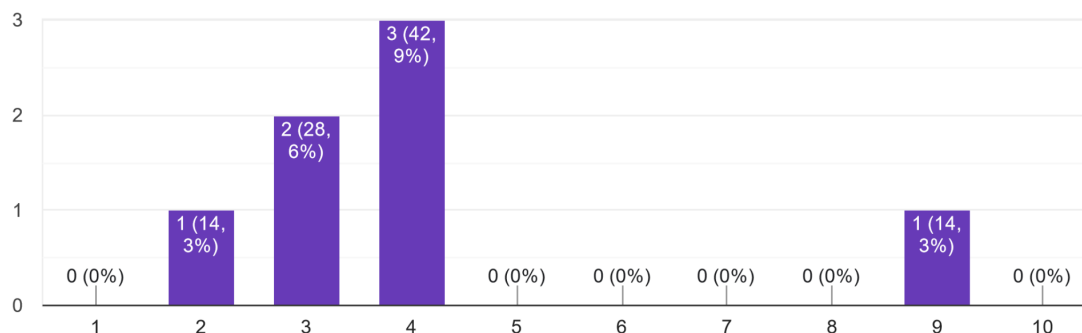
Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Nem tudok árban versenyezni a supermarketekben kínált külföldi termékekkel.

7 válasz

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Nem tudok minőségben versenyezni a szupermarketekben kínált külföldi termékekkel.

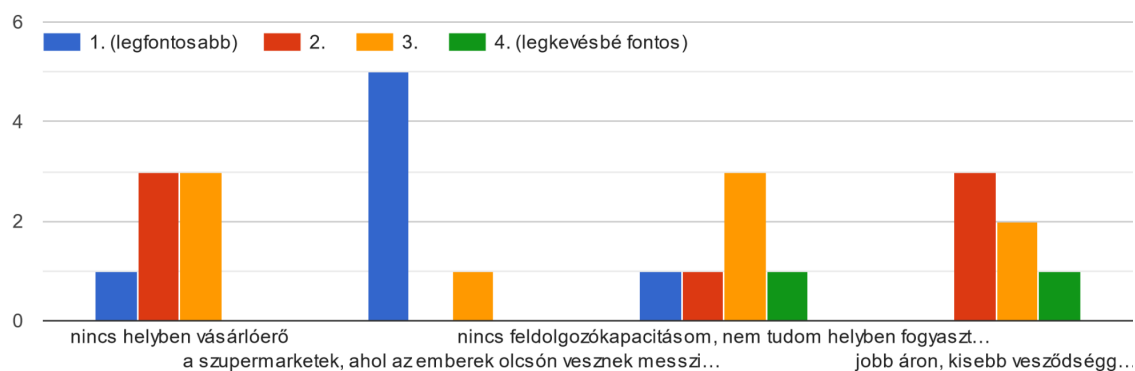
7 válasz

6. ábra – Verseny árban és minőségben (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

Arra kérdésre pedig, hogy mi akadályozza leginkább, hogy termékeit helyben értékesítse, a kérdőívet kitöltő 7 gazdálkodóból 5 jelölte meg a szupermarketeket, ahol az emberek olcsón vehetnek messziről hozott termékeket (7. ábra).

Ön szerint mi akadályozza leginkább, hogy termékeit helyben értékesítsék? Rendezze sorba az alábbi tényezőket!

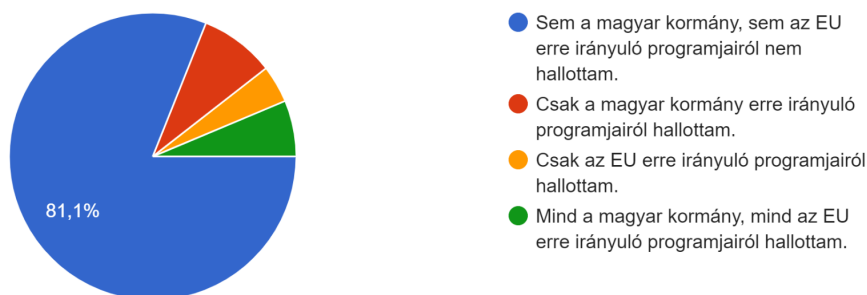
7. ábra – Mi akadályozza a helyi értékesítést? (válaszlehetőségek: nincs helyben vásárlóerő/a szupermarketek, ahol az emberek olcsón vesznek messziről hozott termékeket/nincs feldolgozókapacitásom, nem tudom helyben fogyasztásra kész állapotba hozni a termékeket/jobb áron, kisebb vesződséggel tudom távolabb eladni a termékemet – saját, kérdőíves adatfelvétel)

VI. 3.2. A támogatási programokat kevesen ismerik

A magyar és a nemzetközi szakirodalomban tárgyalt kutatásokkal egybecsengően az e dolgozat készítése során felvett kérdőív is bebizonyította, hogy nemhogy a fogyasztók, még a termelők sem ismerik eléggé az Európai Unió és tagállami kormányok (jelen esetben a magyar kormány) ellátási láncok rövidítése és a helyi termelők támogatása érdekében indított programjait. A fogyasztóknak szánt kérdőív 95 kitöltőjének több mint 81 százaléka (77 fő) egyáltalán nem hallott sem a magyar kormány, sem az Európai Unió helyi élelmiszerek fogyasztását ösztönző programjairól (8. ábra). A termelőknek szánt kérdőívet jóval kevesebben töltötték ki (mindössze 7 fő), de többségüknél (4 fő) ugyanez a helyzet (9. ábra).

Hallott-e már arról, hogy a magyar kormány és az Európai Unió támogatási programokat indított annak érdekében, hogy az emberek minél több helyben előállított terméket fogyasszanak?

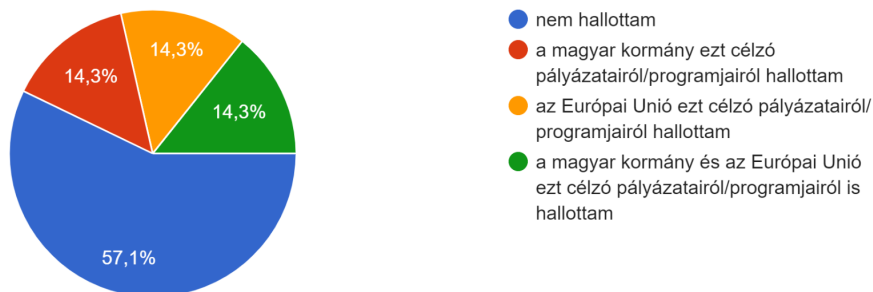
95 válasz

8. ábra – Támogatási programok ismertsége fogyasztók körében (saját, kérdőíves adatfelvétel)

Hallott-e már olyan programokról/pályázatokról, amik az élelmiszerek előállításához közeli felhasználását célozzák?

7 válasz

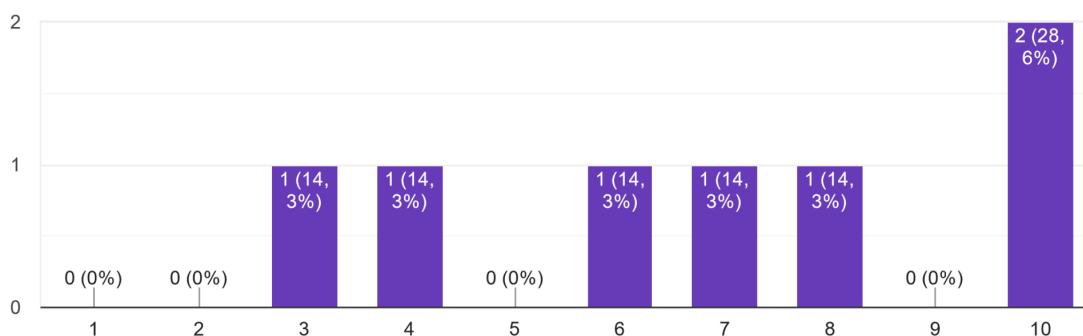

9. ábra – Támogatási programok ismertsége termelők körében (saját, kérdőíves adatfelvétel)

A termelők esetében azért is sokkolóak ezek az adatok, mert válaszaik alapján nyitottak lennének arra, hogy termékeiket minél nagyobb arányban helyben értékesíthessék. Többségük foglalkozik azzal, mekkora utat tesz meg a terméke a fogyasztóig (10. ábra), inkább nem szeretnék külföldön eladni a termékeiket (11. ábra), sőt helyi fogyasztóknak akár még árengedményt is adnának (13. ábra).

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Foglalkozom azzal, hogy a termékeim milyen hosszú utat tesznek meg, míg a fogyasztókhoz kerülnek.

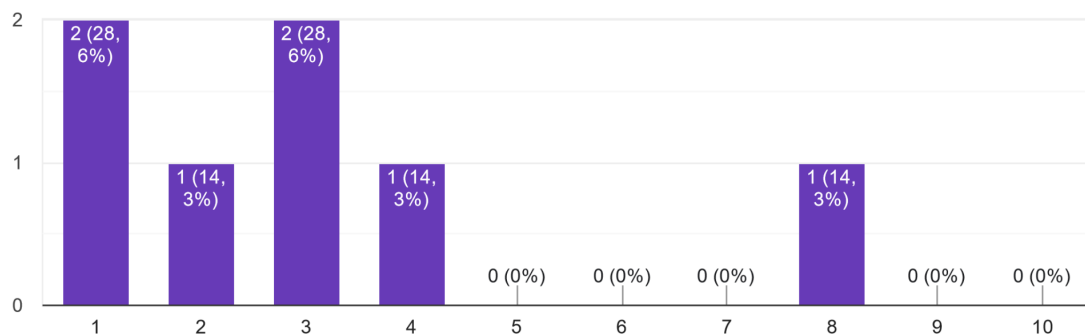
7 válasz

10. ábra – Út a fogyasztóig (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Jobban szeretem, ha a termékeim külföldre kerülnek.

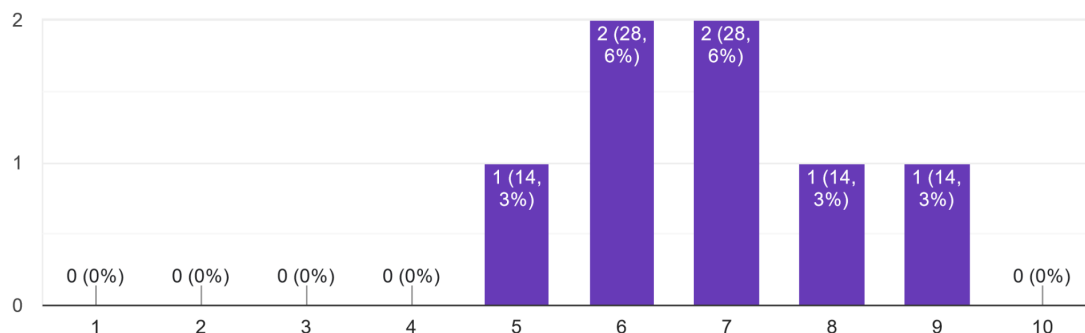
7 válasz

11. ábra – Nyitottság a külföldi értékesítésre (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Helyben élő fogyasztóknak hajlandó vagyok/lennék olcsóbban is adni a termékem.

7 válasz

12. ábra – Viszony a helyi fogyasztókhoz (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

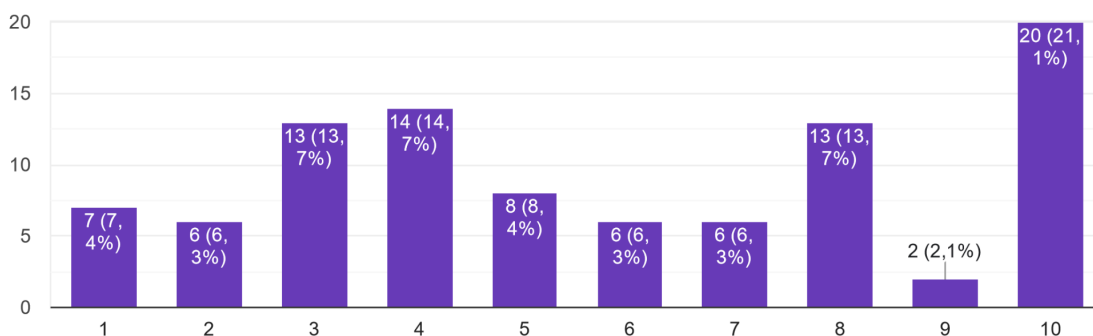
VI. 3.3. Felelősség és piackorlátozás

A dolgozat eddigi megállapításaiból logikusan következik a kérdés, mennyire megengedhető piackorlátozó intézkedések bevezetése a helyi termékek helyzetének erősítése érdekében. Ebben a tekintetben a fogyasztók és a termelők körében végzett kérdőívek eltérő eredményt hoztak, míg előbbieik többsége szerint a piaci folyamatok

inkább nem korlátozhatók a helyi élelmiszerek érdekében (13. ábra), a termelők többsége inkább a korlátozás felé hajlik (14.. ábra).

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A piaci folyamatokat nem szabad annak érdekében korlátozni, hogy a fogyasztók több helyben előállított élelmiszerhez jussanak.

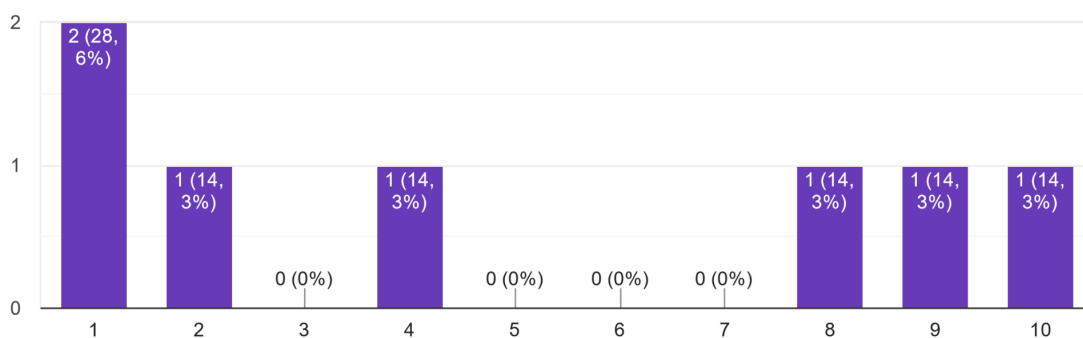
95 válasz

13. ábra – Piackorlátozás a rövid ellátási láncok érdekében (fogyasztók) (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A piaci folyamatokat nem szabad annak érdekében korlátozni, hogy a fogyasztók több helyben előállított élelmiszerhez jussanak.

7 válasz

13. ábra – Piackorlátozás a rövid ellátási láncok érdekében (termelők) (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

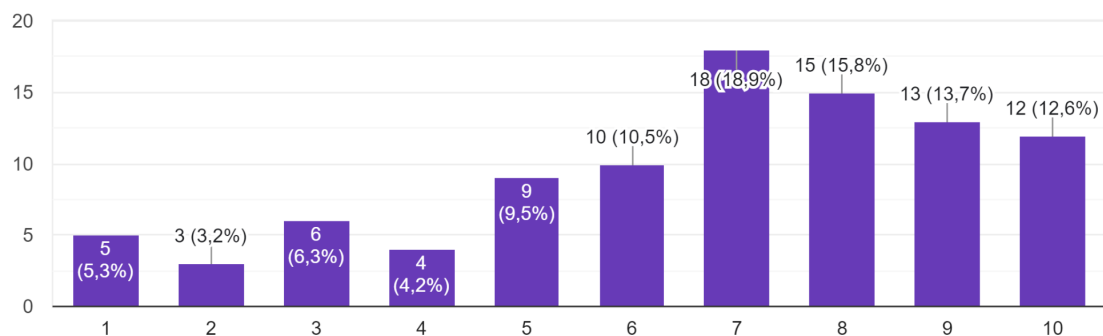
A kérdőív ennél a kérdésnél szándékosan nem definiálta, mit tekint piaci folyamatnak, hiszen tulajdonképpen a piaci folyamatokat már most is korlátozza az Európai Unió a saját mezőgazdasági termékeinek piacra jutása érdekében. Az EU belső piaca – a fentebb leírtaknak megfelelően – jelenleg is a világ egyik legvédettebb és

legszabályozottabb mezőgazdasági piaca, ezzel pedig lényegében maga a KAP is annak beismerése, hogy a helyi termékek piacra jutásának és az ellátási láncok rövidítésének legkézenfekvőbb és leghatékonyabb eszköze nem más, mint a piackorlátozás. Feltételezhető, hogy ezzel a termelői kérdőív kitöltői eleve jobban tisztában vannak, és talán ez is magyarázhatja a válaszok közötti eltérést.

A fentebb bemutatott romániai piackorlátozó próbálkozás szintén egybecseng a dolgozathoz készített kérdőív eredményeivel is, azokra a kérdésekre, hogy szerintük a termelők, a fogyasztók, az élelmiszerboltok, a magyar állam vagy az Európai Unió felelőssége, hogy növeljék a helyi termékek fogyasztását, a kérdőívet kitöltő fogyasztók legnagyobb részben a magyar államot és az élelmiszerboltokat jelölték meg (14. ábra). [Az a tény, hogy a kérdőívet kitöltők többsége (csaknem kétharmaduk) budapesti, négyötödük 20 és 50 év közötti, valószínűsíti, hogy a magyar kormányval szemben az átlagnál kritikusabbak, az Európai Unió felé pedig az átlagnál megengedőbbek, és ezek az attitűdök a válaszaikat is befolyásolhatták.]

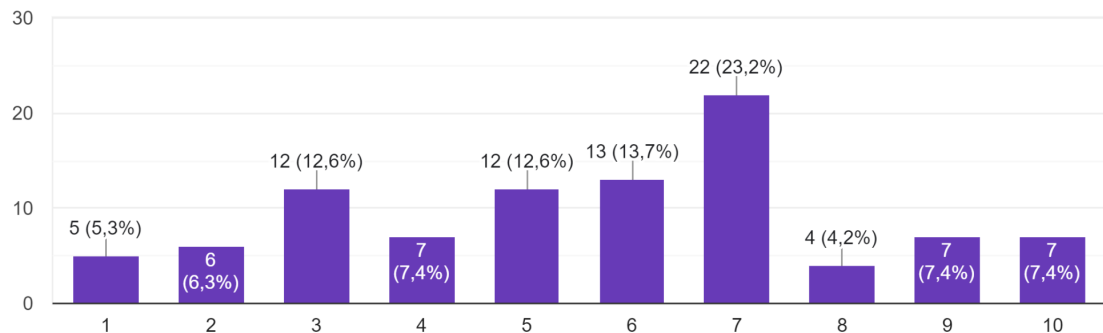
Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Az élelmiszerboltok felelőssége, hogy minél több helyben előállított terméket kínáljanak a vásárlóiknak.

95 válasz

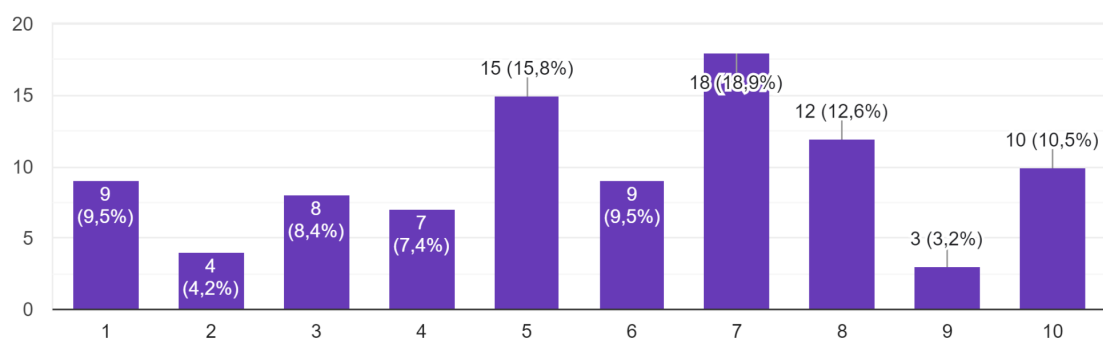
Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A mezőgazdasági termelők felelőssége, hogy az általuk előállított élelmiszer hozzájuk minél közelebb kerüljön a fogyasztókhoz.

95 válasz

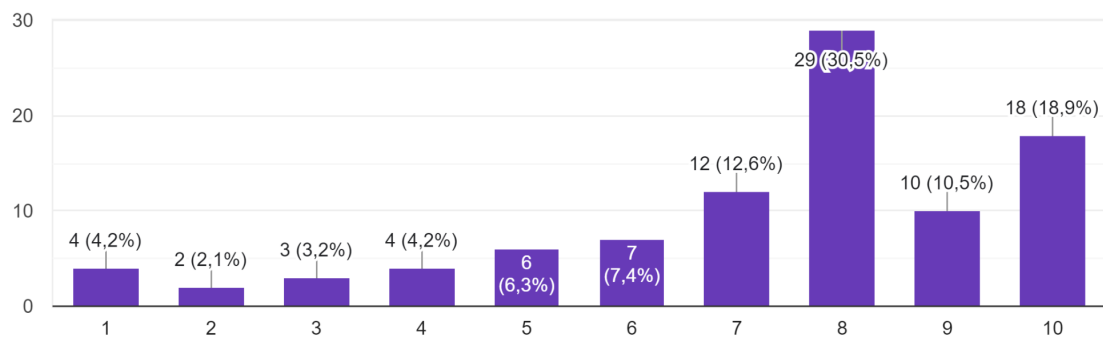
Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A fogyasztók felelőssége, hogy törekedjenek a helyben előállított élelmiszerek vásárlására.

95 válasz

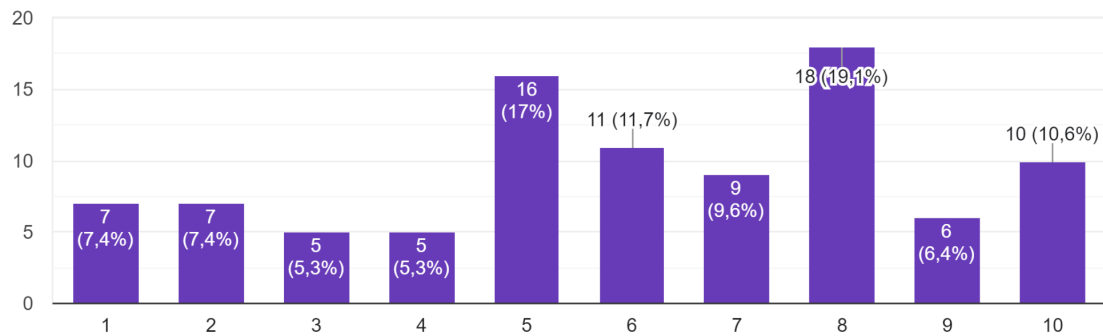
Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? A magyar államnak kell elősegítenie, hogy állampolgárai minél könnyebben jussanak helyben előállított élelmiszerhez

95 válasz

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel? Az Európai Uniónak kell elősegítenie, hogy lakosai minél könnyebben jussanak helyben előállított élelmiszerhez.

94 válasz

7. ábra – Kinek a felelőssége a helyi termékek fogyasztásának elősegítése? (1 - egyáltalán nem értek egyet, 10 - teljes mértékben egyetértek – saját, kérdőíves adatfelvétel)

V. Következtetések és javaslatok

V. 1. Következtetések

A vizsgálati eredmények ismeretében a dolgozat legfontosabb következtetése, hogy bár az Európai Unió és tagállamainak kormányai különböző támogatási programokkal igyekeznek javítani a helyi termelők helyzetén és rövidíteni az élelmiszerpiaci ellátási láncokat, nem kizárólag ezeken a támogatokon keresztül befolyásolják a helyi termelők helyzetét, hanem egyéb szakpolitikáikon keresztül is. Az EU esetében ilyen, a helyi termelők helyzetére ható szakpolitika a versenypolitika, az általános mezőgazdasági támogatási politika, a vámpolitika vagy a belső piac szabályai is.

A dolgozat kimutatta, hogy bár az Európai Unió támogatási programokkal segíteni igyekszik a helyi termelőket és az ellátási láncok rövidítését az élelmiszeriparban, összességében egyéb szakterületi szabályai miatt inkább rontja ezek lehetőségeit. Ráadásul a dolgozathoz készített kérdőív a magyar és a nemzetközi szakirodalommal egybecsengően megállapította, hogy a helyi termelőket támogató EU-s és kormányzati programokat viszonylag kevesen is ismerik.

A dolgozat következtetése az is, hogy a helyi termékek jobb piacra jutásának és az ellátási láncok rövidítésének legkézenfekvőbb és leghatékonyabb eszköze a piackorlátozás, és ez az európai integráció korai szakaszaiban az alapító tagállamok számára sem volt kérdéses. Az EU bővülésével és az egységes belső piac földrajzi növekedésével az integráció egyik legfőbb szervezőelvét, azaz az áruk szabad mozgásának elvét környezetvédelmi alapú kihívás éri. A tagállamoknak és az Európai Unió vezetőinek azt kell eldönteniük, hogy – már ha elismerjük, hogy az EU-n belül is lehet hosszú egy élelmiszerpiaci ellátási lánc – az áruk szabad mozgása a fontosabb, vagy a helyi élelmiszerek fogyasztásának támogatása és az élelmiszerpiaci ellátási láncok rövidítése, ezen keresztül pedig a EU lakosságának egészségesebb és frissebb élelmiszerrel, lehetőleg kisebb környezeti terhelés árán történő ellátása.

A dolgozat másik következtetése, hogy a helyi termékek a jelenlegi piaci viszonyok között legtöbbször árban nem tudnak versenyezni a hosszabb ellátási láncon keresztül érkező élelmiszerekkel.

V. 2. Javaslatok

A helyi termelők helyzetét tehát legegyszerűbben és leghatékonyabban érdemi piac- és versenykorlátozással lehetne javítani. Bár az európai integráció egyik alapvető elve, hogy a belső piacon csak a legvégső esetben korlátozható a verseny, bizonyos alapjogok felhozhatóak érvként a helyi termelők versenykorlátozással történő segítése mellett is, ilyen alapjog például az egészséges élelmiszerhez való jog vagy az egészséges környezethez való jog is.

Ezen kívül a helyi termékek piaci helyzetét akkor lehetne érdemben javítani, ha valamilyen módon sikerülne beépíteni minden termék árába az előállításának és szállításának minden környezeti és társadalmi költségét is. Ilyen rendszer kialakítására azonban sok esély egyelőre nem látszik, és nem csupán azért, mert nem rendelkezünk olyan eszközökkel, amelyek tudományos igényességgel és igazságosan lennének képesek kimutatni az összes ilyen rejtett költséget, de azért sem, mert egy ilyen rendszer kizárólag akkor működhet, ha globális, tehát minden nemzetállam egyetértése és/vagy érdemi kényszerítő erő kellene hozzá.

VI. Összefoglalás

Dolgozatomban áttekinttettem a rövid ellátási láncok alapvető jellemzőit, valamint a helyi termelők támogatásának lehetőségeit. Az utóbbi évtizedekben ugyan több tanulmány is kételyeket fogalmazott meg az élelmiszerpiaci ellátási láncok rövidítésének gazdasági és környezeti hasznát illetően, abban nincs vita, hogy elvárható körülmények mellett igenis csökkenthető az élelmiszerfogyasztásunk károsanyag-kibocsátása a helyi élelmiszerek fogyasztásával, ráadásul többnyire ezzel a helyi közösségek megmaradását és a hagyományos tájhasználatot is támogatjuk.

A rövid ellátási láncok pozitívumaival a világ legtöbb országa és az Európai Unió is tisztában van, éppen ezért világszerte többféle támogatási program is célozza a helyi piacra termelő gazdálkodók segítségét. A dolgozat bemutatta az Európai Unió bizonyos, helyi termelőket segítő intézkedéseit, és idézte az ezek hatásaival foglalkozó magyar és nemzetközi szakirodalmat. Kimutatta ugyanakkor azt is, hogy az EU nem kizárólag ezeken a támogatási politikákon keresztül befolyásolja a helyi piacra termelők helyzetét, hanem saját belső piaci szabályaival, általános mezőgazdasági támogatási szabályaival, versenyszabályaival, külkereskedelmi és vámpolitikájával is. A dolgozat áttekintette, hogy mindezek együttesen hogyan alakítják a helyi termelők lehetőségeit, és szolgálják-e az élelmiszerpiaci ellátási láncok rövidítését vagy inkább hátráltatják azt. A dolgozat feltételezése, miszerint az utóbbi a helyzet, a fent felsorolt szakpolitikákat megvizsgálva igazolást nyert, tehát bár az Európai Unió támogatási programokkal segíteni igyekszik a helyi termelőket és az ellátási láncok rövidítését az élelmiszeriparban, összességében egyéb szakterületi szabályai miatt inkább rontja ezek lehetőségeit.

A helyzet persze onnan is megközelíthető, hogy célzott támogatási politikájával pont segít ezekben a szegmensekben az EU, hiszen ha ezek a támogatási programok nem lennének, akkor még ennél is rosszabb lenne a helyi termelők helyzete, és még ennél is kilátástalanabb cél lenne az élelmiszeripari ellátási láncok rövidítése. A dolgozat azért nem vallja magáénak ezt a megközelítést, mert azzal eleve elrendeltnek venné az EU egyéb szabályait, például a versenypiaci előírásokat, az áruk szabad áramlásának elvét vagy a vámpolitikát, holott ezek éppen ugyanúgy az EU és a tagállamok vezetői által konstruált szabályok, mint amennyire a célzott támogatási politikák azok. Ez a megközelítés tehát ugyanabba a hibába esne, amibe a XX. és XXI. századi társadalomtudományi szerzők közül sokan, azaz hogy eleve elrendeltnek feltételezik a jelenlegi világrendszert, és el sem

tudnak gondolni a kapitalizmuson kívül más szervezőelvet az emberi közösség számára (Graeber & Wengrow 2021 és Fisher 2009).

A dolgozathoz készített kérdőívek a nemzetközi és a hazai szakirodalommal egybeesően kimutatták, hogy a fogyasztók és a mezőgazdasági termelők között is kevesen hallottak az Európai Unió vagy a magyar kormány helyi élelmiszerek fogyasztását támogató programjairól, valamint hogy vásárláskor az elsődleges szempont számukra a termékek ára, és ez az, amiben szerintük a helyi termékek általában nem tudnak versenyezni a messziről ideszállított árukkal.

Éppen az ár az, amelyen keresztül az EU-nak a helyi termelőket célzó támogatási programjain kívüli szakpolitikai legtöbbször bukásra ítélik a helyi termékeket, hiszen olyan árukkal kényszerítik őket közvetlen versenyre, amelyek alacsonyabb munkaerőköltségű országokból, valamint nagyobb területen, hatékonyabban, jobb technológiával dolgozó gazdaságokból származnak. Ez pedig mindaddig nem fog változni, amíg nem találunk valamilyen módot arra, hogy ténylegesen képesek legyünk beárazni egy-egy termék előállításának, feldolgozásának, tárolásának és szállításának környezeti hatásait, és ezt ténylegesen megfizettetni a fogyasztókkal.

Irodalomjegyzék

Allison, G. (2017): *Destined For War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Mariner Books, Boston, 389 p.

Aubry, C. & Kebir, L. (2013): Shortening food supply chains: A means for maintaining agriculture close to urban areas? The case of the French metropolitan area of Paris. In.: *Food Policy* (Volume 41), 5-93. p.

Bálint B., Szabadkai A., Pálházy Sárnagy Cs. (2010): A fenntartható közétkeztetés lehetőségei Magyarországon. In.: *Nemzeti Érdek* 2010/2, 14-29. p.

Beluszky P. (1996): Kompország városai – történeti régiók és városok. In.: *Tér és Társadalom* 10(1), 23-41. p.

Beluszky P. (2011): Alföldi táj, alföldi út. In.: Rakonczai J. (szerk.): *Környezeti változások és az Alföld*, Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 355-362. p.

Benedek Zs. (2014): A rövid ellátási láncok hatásai – Összefoglaló a nemzetközi szakirodalom és a hazai tapasztalatok alapján. MTA Közgazdaság és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 48 p.

Benedek Zs. & Fertő I. (2015): Miért választják a termelők a rövid ellátási láncokat? In.: *Statistikai Szemle* 93(6), 580-597. p.

Boncz I. (szerk.) (2015): *Kutatásmódszertani alapismeretek*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 284 p.

Denuzzo, A. (2018): The Matter “Alimentation” in the Italian Constitution. In.: Isoni, A. & Troisi, M. & Pierri, M. (ed.): *Food Diversity Between Rights, Duties and Autonomies - Legal Perspectives for a Scientific, Cultural and Social Debate on the Right to Food and Agroecology*, Springer, Berlin. 281-293. p.

Dooley, E. & Condra, A. (2018): Regional Development of Rural Areas and Promotion of Local Foods: Comparing the EU and US Approach. In.: Isoni, A. & Troisi, M. & Pierri, M. (ed.): *Food Diversity Between Rights, Duties and Autonomies - Legal Perspectives for a Scientific, Cultural and Social Debate on the Right to Food and Agroecology*, Springer, Berlin. 107-128. p.

Dovleac, L. & Balasescu, M. (2017): Barriers to the development of the short supply chain for local food producers in Romania. In.: *Bulletin of the Transilvania University of Braşov Series V: Economic Sciences* 10(59)1. 35-44. p.

Edwards-Jones, G. (2010): Does eating local food reduce the environmental impact of food production and enhance consumer health?, *Proceedings of the Nutrition Society* 69(4), 582-591. p.

Eurostat (2022): *Key figures on the European food chain – 2022 edition* (tájékoztató). 101 p.

Európai Parlament (2016): *Short food supply chains and local food systems in the EU* (összefoglaló), 10 p.

Európai Számvevőszék (2021): *Common Agricultural Policy and climate - Half of EU climate spending but farm emissions are not decreasing* (special report), 65 p.

Európai Unió Bírósága (1990): Judgment of the Court of 6 November 1990. - Italian Republic v Commission of the European Communities. - Aid granted by States - Wine sector - Aid for the use of rectified concentrated grape must. - Case C-86/89. (ítélet)

- Fisher, M. (2009): *Capitalist Realism: Is There No Alternative?*, Zero Books, London, 81 p.
- Galli, F. & Brunori, G. (ed.) (2013): *Short Food Supply Chains as drivers of sustainable development (evidence document)*, Laboratorio di studi rurali Sismondi, Pisa, 92 p.
- Graeber, D. & Wengrow, D. (2021): *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, Allen Lane, London, 704 p.
- Gyürkés A. (2018): A verseny érintettsége. In.: Nyikos Gy. (szerk.): *Állami Támogatások*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 79-82. p.
- Hargita E. (2018): Mezőgazdaság és erdőszet. In.: Nyikos Gy. (szerk.): *Állami Támogatások*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 421-432. p.
- Horváth B. (2019): *A beteg bolygó - A fenntarthatatlanság és a betegség kultúrtörténete*. Typotex Kiadó, Budapest, 494 p.
- J. Nagy L. (2005): *Az európai integráció politikai története*. JATEPress, Szeged, 178 p.
- Johnson, H. & Parker, C. & Maguire R. (2018): Consumer Choice as a Pathway to Food Diversity: A Case Study of Açaí Berry Product Labelling. In.: Isoni, A. & Troisi, M. & Pierri, M. (ed.): *Food Diversity Between Rights, Duties and Autonomies - Legal Perspectives for a Scientific, Cultural and Social Debate on the Right to Food and Agroecology*, Springer, Berlin. 294-309. p.
- Juhász A. (szerk.) (2012): *A közvetlen értékesítés szerepe és lehetőségei a hazai élelmiszerek piacrajutásában - Élet a modern kiskereskedelmi csatornákon kívül?*, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 121 p.
- Kant, I. (2019): *Az örök béke*, Helikon Kiadó, Budapest, 78 p.
- Kiss K., Nagyné Demeter D. (2018): Lokalizáció-egy példa: a rövid ellátási láncok szerepe a gyakorlatban. In: *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században VIII./2. 2.* 130-139. p
- Kramer, A. (1977): Effect of storage on nutritive value of food, *Journal of Food Quality*, 1(1), 23-55. p.
- Kuhn, T. (2015): *Experiencing European Integration: Transnational Lives and European Identity*. Oxford University Press, Oxford. 248 p.
- Langan, M. (2015): The moral economy of EU relations with North African states: DCFTAs under the European Neighbourhood Policy, *Third World Quarterly*, 36(10), 1827–1844. p.
- Magyar Kormány (2022a): *Magyarország KAP stratégiai terve, 2023-2027 (tervezet)* 1519 p.
- Magyar Kormány (2022b): *Rövid áttekintés - Magyarország KAP stratégiai terve (tájékoztató)* 7 p.
- Magyar Nemzeti Bank (2022): *Termelékenységi jelentés 2022. július. (tájékoztató)* 63 p.
- Palma, R. (2018): Agroecology and Geographical Indications at the WTO and in the EU Between Magic and Rationality: 'Reinventing' Marketing Designations to Preserve Rural Economy, Cultural Heritage and the Environment. In.: Isoni, A. & Troisi, M. & Pierri, M. (ed.): *Food Diversity Between Rights, Duties and Autonomies - Legal Perspectives for a Scientific, Cultural and Social Debate on the Right to Food and Agroecology*, Springer, Berlin. 55-86. p.
- Poore, J. & Nemecek, T. (2018): Reducing food's environmental impacts through producers and consumers. In.: *Science* 360(6392), 987-992. p.

Renting, H. & Marsden, T. K. & Banks, J. (2003): Understanding alternative food networks: exploring the role of short food supply chains in rural development. In.: Environment and Planning 2003/35. 393-411 p.

Séverin, J. (2018): Rural Development and Food Diversity in France. In.: Isoni, A. & Troisi, M. & Pierri, M. (ed.): Food Diversity Between Rights, Duties and Autonomies - Legal Perspectives for a Scientific, Cultural and Social Debate on the Right to Food and Agroecology, Springer, Berlin. 140-156. p.

Smith, A. (1992): A nemzetek gazdasága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 372 p.

Strambi, G. (2018): "Short Food Supply Chain" and Promotion of Local Food in EU and Italian Law. In.: Isoni, A. & Troisi, M. & Pierri, M. (ed.): Food Diversity Between Rights, Duties and Autonomies - Legal Perspectives for a Scientific, Cultural and Social Debate on the Right to Food and Agroecology, Springer, Berlin. 129-139. o.

Szabadkai A. (2011): Kistermelők, helyi termékek, és kis piacok a jog hálójában. In.: A falu 26(3-4), 81-94. p.

Szabó D. (2014): A rövid ellátási láncban rejlő lehetőségek és veszélyek Magyarországon. In.: Acta Carolus Robertus 4(2) 109-118. p.

Szigetvári T. (2020): A mélyülő szabadkereskedelem kihívásai a déli Mediterráneumban, Külgazdaság, LXIV(jan-febr), 70-89. p.

Ujj A. & Jancsovszka P. & Bálint Cs. (2020): A szociális farmgazdálkodás termékei a rövid ellátási láncban. In.: Moudrý, J. & Küffnerová, N. & Hudcová, E. (szerk.): Szociális farm képzés a felsőoktatásban - Oktatási anyag és tananyag egyetemi szintű kurzusokhoz, 38-51 p.

Van Passel, S. (2013): Food miles to assess sustainability: A revision, Sustainable Development, 21(1), 1-17. p.

Wall, S. (2008): A Stranger in Europe: Britain and the EU from Thatcher to Blair. Oxford University Press, Oxford, 240 p.

Internetes források

Benedek Zs. & Bálint B. (2014): A rövid ellátási láncok szocioökonómiai hatásai.
https://www.researchgate.net/publication/266944133_A_rovid_ellatasi_lancok_szocioekonomiai_hatasai
(2023 április)

Európai Bizottság (2020): Single market factsheet, Publications Office,
<https://data.europa.eu/doi/10.2775/282406> (2023 április)

Európai Bizottság (2023): Az új közös agrárpolitika legfontosabb szakpolitikai célkitűzései.
https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27/key-policy-objective-s-cap-2023-27_hu (2023 április)

Európai Parlament (2022): A KAP második pillére: a vidékfejlesztési politika.
<https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/110/a-kap-masodik-pillere-a-videkfejlesztesi-politika>
(2023 április)

Gavra, D. (2016): "51% Local Products"- New Romanian Law on Food Sale, In-between Encouraging National Production and the EU Legal Order?. <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=2214a5ed-fa21-46ef-b80d-d7565624b552> (2023. április)

http1: Business Review (2016): Romania to face infringement procedures due to 51 share of Romanian products on shop shelves law. <https://business-review.eu/news/romania-to-face-infringement-procedures-due-to-51-share-of-romanian-products-on-shop-shelves-law-124972> (2023 április)

http2: Romania Insider (2020): Retailers in Romania no longer compelled to sell 51% local food. <https://www.romania-insider.com/retailers-local-food-regulations-amended> (2023 április)

http3: EU trade relations with Morocco. Facts, figures and latest developments https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/morocco_en (2023 április)

http4: Hortoinfo (2023): Marruecos ya casi iguala a España por la venta de tomate en la Unión Europea - <https://hortoinfo.es/comparativa-venta-tomate-ue-marruecos-espana/> (2023 április)

http5: Radarr Africa (2022): Moroccan Tomato Producers announces their plans to Double tomato Exports - <https://radarr.africa/moroccan-tomato-producers-announces-their-plans-to-double-tomato-exports/> (2023 április)

http6: Fruitweb (2022): Franciaország: matricákkal tiltakoznak a termelők a marokkói paradicsom ellen - <https://fruitweb.hu/franciaorszag-matricakkal-tiltakoznak-a-termelok-a-marokkoi-paradicsom-ellen/> (2023 április)

http7: Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (2021): Jelentősen nőtt Marokkó EU-ba irányuló paradicsomexportja - <https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgalatas/mezogazdasagi-termeles/103697-jelentosen-nott-marokko-eu-ba-iranyulo-paradicsomexportja> (2023 április)

Kerényi Gy. (2023): Ukrán gabona Magyarországon: a szolidaritásnak is van határa. Szabad Európa - <https://www.szabadeuropa.hu/a/ukran-gabona-magyarorszag-a-szolidaritast-nak-is-van-hatara-/32358915.html> (2023 április)

Központi Statisztikai Hivatal (2020): Helyzetkép a mezőgazdaságról (tájékoztató) <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mezo/2020/index.html> (2023 április)

Pesti Cs. (2023): Élelmiszerárak növekedése - árgyűjtések a piaci átláthatóság javítása érdekében. „Adatkormányzás” – szakmai konferencia az Európai Statisztikai Nap alkalmából, Budapest 2022. <https://youtu.be/cVXiCDIBiqM> 2:16:40 (2023 április)

WTO (2023a): What is the WTO? - https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm (2023 április)

WTO (2023b): Who we are? - https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/who_we_are_e.htm (2023 április)